

TÜRKİYE TÜRKÇESİ GRAMERLERİNDE İSİM TAMLAMASI SORUNU VE BİR TASNİF DENEMESİ

The Problem of Adjective in Turkish: An Attempt of Classification

Celal DEMİR*

Özet

Dilimizde önemli bir yer tutan isim tamlamaları gerek biçimsel gerekse anlamsal yönüyle çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bugün de bazı dil bilgisi kitaplarında bu kelime gruplarının anlamsal boyutu ihmal edilip “iki isim unsurunun oluşturduğu kelime grubu” veya “iki adın birbirini tamladığı sözcük öbeği” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, hem yapısal hem de anlamsal açıdan büyük farklılıklar gösteren isim tamlamalarının aralarındaki farkları görmemize engel olmaktadır. Çağdaş dilbilim, kelimelerin ve kelime gruplarının sadece biçimsel boyutu ile değil, daha çok bunların bağlam içinde ürettiği anlam ile ilgilenmektedir. Sorun bu bağlamda ele alındığında isim tamlamasını “iki isim unsurunun aitlik ilgisi ile birbirine bağlanması” biçiminde tarif etmenin yüzeysel bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Çünkü bu açıklama, isim tamlamasının sadece görünen (gösteren) boyutunu ön plana çıkarmakta, anlam yönünü ihmal etmektedir. “İsim tamlaması” başlığı altında incelediğimiz kelime grupları içerisinde anlam bakımından sıfat tamlamasına daha yakın kelime grupları bulunduğu gibi, bir tarafı (tamlayanı veya tamlananı) cümle değerinde olan yapılar da vardır. Bu nedenle, isim tamlamasını, sadece iki ismin birbirine bağlanması olarak değil, öğelerin temsil ettiği iki varlığın veya kavramın hem geçici hem de daimî birlikteliğini dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Türkiye Türkçesindeki isim tamlamaları, bu yaklaşımla yapısal ve anlamsal yönleriyle yeniden incelenip tasnif edildiğinde yeni kategorilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bildirinin amacı bu yaklaşıma göre yapılan yeni tarif ve tasnif denemesini tartışmaya açmaktır.

Anahtar Kelimeler: İsim Tamlaması, İyelik Grubu, Tamlayan, Tamlanan

Abstract

One of the disputed and important subject of our language is adjective pnrases wint itsmeaning and structure. The meaning side of this group of words has been omitted and defined in today’s linguistics boks as “the group of words consist of two noun components” and “two nouns fallowed each other”. This kind of approach prevents to understand the adjective phrases which has different meanings and structure. Contemporary linguistics is not only interested in the structural side of words and group of words but also interested in the meaning that occurs in the context. If the problem taken into consideration form this point of view, it can be superficial to define adjective phrase as “connecting two nouns with belonging relationship with each oter”. Because this kind of explanationonly highlighths the apperent dimension of the adjective phrases. Conseguently, adjective phrases should be evaluated not only as two nouns connecting each other but also as the perpetual and temporary relationship of the components that represents two entities and concepts.

Key Words: Noun Phrase, Possessive Group, Determining, Determined

İSİM TAMLAMASI İLE İLGİLİ SORUNLAR

Türkiye Türkçesinde kelime grupları ile ilgili çalışmalar henüz tamamlanmamıştır. Yeni bilgilerle her gün biraz daha açıklığa kavuşan konulardan biri de isim tamlamasıdır. Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında isim tamlamasıyla ilgili sorunları üç başlık altında toplayabiliriz:

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü.

1. Tanımlama Sorunu: Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında isim tamlaması farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla her tanımda bu tamlamanın bir başka özelliğine vurgu yapılmaktadır. Bazı yazarlar, ‘iki adın birbirine iyelik ilgisiyle bağlanması’¹, ‘bir adın anlamının başka bir ad tarafından tamamlanması’ veya ‘bir adın anlamının başka bir ad tarafından belirli hâle getirilmesi’², biçiminde tanımlayarak isim tamlamasının bir varlığı veya kavramı iyelik bağlamı içinde belirtme işlevini ön plana çıkarmışlardır.

Bazı yazarlar, ‘isim görevindeki iki unsurun oluşturduğu kelime grubu’ biçiminde tarif ederek bu tamlamanın yalnızca isimlerden oluşan bir kelime grubu olma özelliğini vurgulamışlardır³. Bazı yazarlar, ad tamlamasını ‘isimlerin oluşturduğu yargı bildirmeyen kelime grubu’ biçiminde tarif ederek onu cümleden ayıran en önemli özelliğe dikkat çekmişlerdir⁴. Bazı yazarlar, ad tamlamasının yargısız bir kelime grubu olduğunu belirtmekle birlikte ‘iki isim ögesinin iyelik ilgisiyle birbirine bağlanıp aitlik ve mülkiyet bildirme özelliği kazanmış olması’na vurgu yapmışlardır⁵. Bazı yazarlar ise isim tamlamasının yalnızca iyelik ilgisi belirten bir kelime grubu olmadığını; iki ya da daha çok isim ögesinin tamlama oluşturup çeşitli anlamlar ifade ettiğini belirterek isim tamlamasının anlam zenginliğine dikkat çekmişlerdir⁶. Bazı yazarlar da ad tamlamasının genel olarak ‘isimlerin veya zamirlerle isimlerin birbiri ile kurduğu anlam ilişkisi’ olma özelliği üzerinde durmuşlardır⁷.

İsim tamlamasında tamlayan ögenin ilgi hâlinde olması, tamlanan ögenin iyelik eki alması, her iki ögenin de isim olmasını veya isim görevinde kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Türkçenin bu kuralına dayanarak tamlamanın bu özelliği dikkate alındığında yapılan tanımların ilgi, mülkiyet, mensubiyet veya

¹ “Bir isim unsurunun iyelik sistemi içinde başka bir isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur.” (Leyla Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 13); “İyelik bağlantısı ile iki veya daha çok isimden oluşmuş tamlama.” (Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1992, s. 90); “İki isim arasında iyelik ilgisi kurmak amacıyla oluşturulan takıma isim takımı denir.” (Haydar Ediskun ve Baha Dürder, **Örnek Dilbilgisi**, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1991, s. 61); “Bir isim, zamir veya kelime grubunun başka bir isim, zamir veya kelime grubuna iyelik eklerinden biriyle bağlanmasından oluşan kelime grubudur.” (Sadettin Özçelik ve Münir Erten, **Türkiye Türkçesi Dilbilgisi**, Diyarbakır 2000, s. 219); “Bir adın başka bir adla iyelik ilgisi içinde kurduğu takıma isim takımı denir.” (Tahir Kahraman, **Çağdaş Türkiye Türkçesinin Dilbilgisi**, Ankara 1996, s. 156).

² “Bir adın anlamının tam olarak belirtilmesi için bir başka ad ya da adlardan yararlanır. Bu amaçla oluşturulan ad öbeklerine ad tamlaması denir.” (Nurettin Koç, **Yeni Dilbilgisi**, İkılâp Kitap Evi, İstanbul 1996, s. 429); “Bir veya daha çok adın, bir başka adın anlamını tamamlamak üzere kurduğu birliktir.” (Vecihe Hatiboğlu, **Türkçenin Sözdizimi**, TDK Yay., Ankara 1972, s. 11); “Bir ismin anlamca daha iyi belirtilmesi için başka bir isim tarafından tamamlanmasıyla oluşan takıma isim tamlaması denir.” (Akif Ağıröl ve Cafer Özkan, **Kaynak Dilbilgisi**, İstanbul 1989, s. 69).

³ “Bu grup iki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.” (Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998, s. 381).

“İki isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.” (Metin Karaörs, **Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri**, Kayseri 1993, s. 10); “... İki ya da daha çok addan kurulmuş tamlamalara ad tamlaması denir.” (Berke Vardar, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitap Evi, İstanbul 1988, s.197).

⁴ “Ad tamlaması denilen yapı, iki veya daha çok ad ya da ad soylu sözcükten en küçük yargısız öbeğdir.” (Recai Ünal, “Türkiye Türkçesinde Ad Tamlamalarına Genel Bir Bakış, Gözlemler, Açıklamalar, Sonuçlar” **Türk Lehçeleri ve Edebiyatları**, Haziran 1995, s. 77); “Başka dillerde olduğu gibi, tamlama, Türkiye Türkçesinde de yargı taşımayan en küçük söz birliğidir.” (Neşe Atabay ve Arkadaşları, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, TDK Yayınları, Ankara 1981, s. 14).

⁵ “İzâfet, mülkiyet bildiren bir belirtici öbeğdir.” (Jean Deny, **Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi**, Çeviren: Ali Ulvi Elöve, MEB Yayınları, İstanbul 1947, s. 727); “Kimin veya kim hâlindeki bir ada iyelik eki almış bir adın gelmesiyle ortaya çıkan kelime öbeğine ad takımı deriz.” (Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 331); “Manaca birbirine ait iki isim yan yana gelir de birinci isim ya genitif veya nominatif hâlinde bulunursa bir isim terkihi olur.” (Peyami SAFA, **Okul Grameri El Kitabı**, Cumhuriyet Kitap Evi, İst. 1942, s. 20).

⁶ “Birden fazla ismin iyelik (=aitlik), tahsis, tür, cins ve özellik ifade etmek üzere bir araya gelmesinden hasıl olan birleşik sözlere isim tamlaması denir.” (Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yayınları, 1984, s. 116); “Bir ismin manası; onun kime, neye, veya hangi cinsle ait olduğu yahut neden yapılabiliyor benzediği belirtilerek başka bir isimle tamlanabilir.” (Necmettin Halil Onan, **Dilbilgisi I**, MEB Yay., İstanbul 1947, s. 69).

⁷ “İzâfet, bir ismin başka bir isimle veyahut şahısları gösteren zamirlerle olan münasebetini ifade eden bir tamlamadır.” (İbrahim Nemci, **Türkçe Gramer, Birinci Kısım**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, s. 186); “...Bu durum adın başka bir kavramla ilişkisini, bağlantısını anlatır; kısaca, ilişki gösterir.” (Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil, Genel Hatlarıyla Anlam Bilimi**, C.II, TDK Yayınları, Ankara 2000, s. 92); “İki ad arasında çeşitli anlam ilgileri kurmak amacıyla oluşturulan bu takıma ad tamlaması denir.” (Tufan Demir, **Türkçe Dilbilgisi**, Kurmay Yayınları, Ankara 2004, s. 277).

aitlik belirtme özelliklerine vurgu yapılması doğru bir tespit olarak görünmektedir. Ancak bu tanımlara göre isim tamlaması sayılması gereken ve isim tamlaması başlığı altında değerlendirilen bazı kelime grupları var ki, onlar bu tanımların dışında kalmaktadır. Örneğin, bünyesinde iyelik eki olmasına rağmen iyelik belirtmeyen tamlamalar vardır: *adamın biri, elmanın iyisi, Bodrum ilçesi* gibi.

Bu tanımlara göre isim tamlaması sayılması gereken ama ögelerinden biri isim olmayan kelime grupları da bulunmaktadır: “Hasta olurum!” korkusu, “İleride sonumuz ne olacak!” endişesi, Ahmet budalası...

Bu kelime grubunu “*yargı bildirmeyen*”, “*aitlik-mülkiyet ifade eden*” ve sadece “*isimlerden oluşan*”, bir kelime grubu olarak tarif etmenin ne kadar doğru olduğu ve bu tanımın ne derece kapsamlı olduğu tartışılabilir. “*Ad / isim*” ve “*iyelik*” sözcükleri, bu çalışmalarda tamlamaları adlandırma ve tanımlama konusunda araştırmacıya daima ayak bağı olmuştur. Çünkü bu terimlerin anlamına bağlı kalan araştırmacı, isim tamlamasını daima isimlerden oluşan ve iyelik-aitlik bildiren bir kelime grubu olarak tanımlamak durumunda kalmıştır.

2. Tasnif Sorunu: Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında isim tamlaması ile ilgili en önemli sorunlardan biri de bu başlık altında incelenen kelime gruplarının tasnifinde ortaya çıkmaktadır.

Dil bilgisi kitaplarında isim tamlamasının, bir yargı değil, belirtme grubu olduğu ve en az iki ögeden oluştuğu konusunda farklı bir görüş yoktur; ancak bu tür içinde yer alan kelime gruplarının adlandırılmasında ve tasnifinde önemli sorunlar vardır.

İsim tamlaması “*belirtili/belirli isim tamlaması*”, “*belirtisiz / belirsiz isim tamlaması*” “*zincirleme isim tamlaması*” ve bazı kaynaklarda bu başlıklara ilâve edilen “*takısız tamlama*” veya “*takısız ad tamlaması*” biçiminde üç ya da dört gruba ayrılmaktadır. Bu tasniflerde isim tamlamasının hem şekil özellikleri hem de anlam özellikleri birlikte değerlendirilmiştir. Zira başlıklarda “*belirtili*” ve “*belirtisiz*” sözcüklerinin kullanılması, tamlamanın anlam özelliğine, “*zincirleme*” ve “*takısız*” sözcüklerinin kullanılması ise tamlamanın morfolojik özelliğine bakıldığını göstermektedir.

Bazı kaynaklarda bu tasnif morfolojik bir tasnif olarak değerlendirilip, ayrıca anlam bakımından bir tasnif daha yapılmıştır. Bu tasniflerde isim tamlamasının anlamıyla ilgili ayrıntıların dikkate alındığını; tamlamanın morfolojik özelliği ile anlamı arasındaki ilişkilerin değerlendirildiğini söyleyebiliriz⁸. Fakat bu tasniflerde yaklaşımlar ve ölçütler yazardan yazara değiştiği için aynı örneğin değişik başlıklar altında verilmesi olası görünmektedir.

Morfolojik özellikleri esas alma düşüncesiyle yapılan tasniflerde üç veya dört başlık yeterli görülmüştür. Tamlamanın anlam özellikleri esas alınarak yapılan tasniflerde ise sözler arasındaki anlam farklılıklarına değil benzerliklere daha çok önem verilmiştir. Bu yaklaşım, ayrıntıların üzerini örtmüş, dilin bu konudaki zenginliğini gösterme imkânını ortadan kaldırmıştır. Konu ve kavramları adlandırma ve sınıflandırma konusunda yalnızca kelime ve eklere bakmak veya yalnızca bunların işlevine bakmak doğru olmayabilir. Bazı konularda yalnızca ekin veya kelimenin işlevine bakmak, bazı konularda da ifade edilen anlama veya kelime grubunun söyleniş amacına göre adlandırmak daha isabetli bir yaklaşım olabilir.

3. İsimlendirme (Tesmiye) Sorunu: Türkçede isim tamlamasıyla ilgili olarak dil bilgisi kitaplarında gördüğümüz bir başka sorun da “*isim tamlaması*”nın adlandırılması konusunda karşımıza çıkmaktadır. Eski dil bilgisi kitaplarında “*izâfet*” ve “*terkîb-i izâft*” terimleriyle⁹ karşılanan isim

⁸ Bilgegil, 1984: 116-120, Mayzel, 1987: 287-300, Gencan, 1983: 158-165, Banguoğlu, 1986: 326-340.

⁹ “İstılahların / terimlerin Türkçeleştirilmesi konusu, Tanzimat’tan sonra “Türkçenin Sadeleştirilmesi” çalışmaları içinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. (Daha geniş bilgi için bakılabilir: Ağâh Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme**

tamlaması, yeni dil bilgisi kitaplarında farklı şekillerde isimlendirilmiştir: Bazı kaynaklarda “*isim tamlaması*” veya “*ad tamlaması*”¹⁰ terimi kullanılmış, bazılarında yalnızca “*tamlama*”¹¹, bazılarında “*takım*”¹², bazılarında ise “*adtakımı*”¹³ terimi tercih edilmiştir. Bazı kaynaklarda “*isimle tamlama*”¹⁴, “*isim terkibi*”¹⁵, bazılarında ise “*iyelik ardılı*”¹⁶ denmiştir.

‘*Ad tamlaması*’, ‘*iyelik grubu*’ veya ‘*iyelik ardılı*’ terimlerinin hepsi de tamlamanın iyelik bildirme özelliğine vurgu yapmaktadır. Bu isimlendirmeler, tamlamayı oluşturan öğelerin ‘isim’ görevinde kullanıldığı görüşüne dayanmaktadır. Bu görüş, başından beri çok fazla eleştirilmemiştir. İsim tamlaması olarak değerlendirilen örnekler incelendiğinde hepsinde bir izâfet¹⁷ anlamı görüyoruz. fakat hepsinin iyelik (aitlik/mülkiyet) ifade etmediğini söyleyemeyiz.

ESKİ DİL BİLGİSİ KİTAPLARINDA İSİM TAMLAMASI

Eski dil bilgisi kitaplarında isim tamlaması “*terkîb-i izâfî*” veya sadece “*izâfet*” terimiyle karşılanmıştır. “*İki ismi birbirine yapışturmağa izâfet ve böyle biri birine yapışmış iki isme terkîb-i izâfî denilir. Vapur bacası, vapurun bacası, arabanın hayvanı. Bu terkiplerde birinci isme muzâfun-ileyh, ikinci isme muzâf denilir*”¹⁸ biçiminde tanımlanıp açıklanmıştır. Bu kelime grupları, eski dil bilgisi kitaplarının bazısında üç, bazısında ise iki gruba ayrılarak incelenmiştir: “*Bu izâfet dahi iki kısımdır: birisi kıyâsî olup âhirine sağır kef bitişerek izâfet-i lâmiyyedir ki nispet ve temellük ma’ nâsını ifade eder.*”¹⁹

İsim tamlamasının eski dil bilgisi kitaplarında yapı ve anlam bakımından ayrıntılı olarak incelendiğini söyleyemeyiz. Ancak bu kelime grubunun temel özellikleri konusunda daha sonraki yıllarda da esas alınacak ölçütlerin belirlendiğini, dil bilgisi kitaplarının çoğunda bu ölçütlerin esas alındığını söyleyebiliriz. Örneğin rüştiye, idadi ve sultani mekteplerinde okutulması amacıyla yazılan ilk dil bilgisi kitaplarında isim tamlaması ‘mülkiyet bildirenler’ ve ‘özellik bildirenler’ olmak üzere iki gruba ayrılarak incelenmiştir:

“... *İzâfet ikiye inkisâm eder: Birine izâfet-i temlikiye, diğerine izâfet-i beyaniye itlâk olunur. İzâfet-i temlikiye temellük ve ihtisas ma’nâlarını beyân eder... İzâfet-i beyaniyye, bir şeyin nev’ini ve neden ma’mül edildiğini beyân ve iş’ar eden izafetlerdir.*”²⁰

Bazı kitaplarda birinci öğeye (tamlayan) getirilen ilgi hâli ekinden dolayı isim tamlamasına “*izâfet-i lâmiyye*” denilmiş, bazı kitaplarda ise anlam bakımından kesin bir aitlik, mülkiyet ifade ettiği için “*izâfet-i temlikiyye*” denilmiştir:

“*İzâfet-i lâmiyye*” sözü, Arapçadaki isim tamlamaları örnek alınarak tercih edilmiş bir isimlendirmedir. Bu terim “*lâm*” harfiyle yapılmış izafet anlamına kullanılmıştır²¹. Arapça isim

---

Evreleri, TDK Yayınları, Ankara 1972 ve Hamza Zülfikar, **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, TDK Yayınları, Ankara 1991).

¹⁰ Ergin,1998:381, Karaörs,1993:10, Karahan, 1995:13, Bilgegil, 1984:116, Uysal, 1980:108, Zülfikar,1995: 781-789, Ağıröğl, 1989: 69, Kükey, 1975:14, Atabay, 1981:51, Hengirmen, 1995: 118, Hatiboğlu, 1972:12.

¹¹ Mayzel 1958:287-293.

¹² Gencan, 2001:185, 331, Kahraman, 1996: 155, Ediskun, 1999: 114...

¹³ Banguoğlu, 1986: 301.

¹⁴ Onan, 1947:69, Sander, 1961:29 ...

¹⁵ Safa, 1942:20.

¹⁶ Adalı,1979: 70.

¹⁷Eski gramerlerde “*terkîb-i izâfî*” yerine bazen sadece “*izâfet*” terimi kullanılmıştır.

¹⁸ Halit Ziya, **Kavâid-i Lisân-ı Türkî**, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1302, s. 7.

¹⁹ Abdullah Ramiz Paşa (1866), **Emsile-i Türkiye**, (Hazırlayan: Emir İçem İdben), TDK Yay., Ankara 1995, s. 15.

²⁰ Hasan Şefik, **Sarf-ı Türkî**, Mahmud Bey Matbaası, Dersadet 1307, s. 19-20.

tamlamalarındaki “lâm” harfi (harf-i ta’rîf), Türkçenin belirtili isim tamlamasındaki ilgi hâli (+in / +nin) ekine tekabül etmektedir. Bazı kitaplarda “...bazen edat-ı izâfe kaldırılır: mahalle bekçisi, köy imamı, çamaşır odası...”²². biçiminde bir açıklamayla +in / +nin ekinin düşebileceğini ayrıca ifade edilmiştir. Daha sonra Cumhuriyet döneminde yazılan dil bilgisi kitaplarında bu tür tamlamalara “belirtili ad tamlaması” denmiştir.

“-İzâfet kaç türdür?”

- İzâfet iki türdür. Biri izâfet-i lâmiyedir. Diğeri izâfet-i beyâniyedir.

-İzâfet-i lâmiye neye derler?

-İzâfet-i lâmiye malik olmaklık, bir şeyi diğere şeye mensup kılmaklık için yapılan izafettir: Ahmet’in fesi, bahçenin kapısı...

-İzâfe-i beyaniye neye derler?

-Muzâfun-iley, muzâfın nev’ini ve cinsini bildirirse ona izâfe-i beyaniye derler: elma ağacı.²³

Şu hâlde eski gramerlerde her ne kadar biçimsel bir isimlendirme söz konusu ise de yapılan açıklamalara ve verilen örneklere bakıldığında tamlamanın ifade ettiği anlam özelliklerinin de büsbütün ihmal edilmediği anlaşılmaktadır:

“...220- Bir hususî mana çıkarmak üzere iki ismi birbirine rabt etmeğe izâfet derler. Kitabın kabı, mekteb hocası gibi.

221- İzâfet iki türdür: İzâfe-i lâmiyye, İzâfe-i beyâniyye.

222- İzâfe-i lâmiyye, mülkiyet veya nisbet manası verir. Bu nev’ izafetlerde muzâf, muzâfun-ileyhin malı ve mensubu olduğu anlaşılır. Meselâ efendinin kitabı, odanın penceresi.

...

228- İzâfe-i beyâniyyede muzâfun-ileyh, muzâfın cins ve nev’ini bildirir. Bu nev’ izafetlerde muzâfun-ileyhe ñ ilave olunmaz. Buğday ekmeği, kiraz ağacı, çam sakızı.”²⁴

Bazı kitaplarda tamlamayı oluşturan öğelerin adları ve görevleri de açıklanmıştır.

Bugün “takısız tamlama” veya “takısız ad tamlaması” dediğimiz kelime grupları, eski dil bilgisi kitaplarında “terkîb-i izâfi” (isim tamlaması) başlığı altında incelenmiştir:

“77-İcap ettiği zaman bir ismin ma’nâsını itmam etmek üzere yanına getirilen kelimeye o ismin mütemmimi ta’bir olunur. İsim ile mütemmimin hey’et-i umûmiyesine terkîb-i izâfi ve bir mütemmim ilâvesiyle ismin ma’nâsını itmam etmeğe izâfet derler.

²¹ “Arabî kaaidesine göre terkîb-izâfi teşkili için mutlaka harf-i ta’rîf ilâvesi ve ismin nihâyetinin mazmûn okunması lâzım değildir. Araplar Fârisî kaidesine muvafık sûrette de izâfet yaparlar. Harf-i ta’rîf yalnız Arapçaya mahsus olduğu için lisânımızda yalnız harf-i ta’rîfli izâfetler öteden beri Arabî kaidesinin yegâne nümûnesi gibi telâkki edilmiştir.” (Hüseyn Cahit, **Türkçe Sarf ü Nahv**, Matbaa-yı Ahmed İhsan, Dersadet, 1324, s. 56.)

²² Ahmet Rasim, 1306: 25.

²³ Ahmet Rasim, **Muhtasar Sarf-ı Türkî**, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul, 1306, s. 24.

²⁴ Necib Asım, **Mükemmel Sarf ü Nahv-i Osmânî**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1311, s. 140-141.

78- Türkçede mütemmim ismin evveline gelir.

Mütemmim ile isim arasında bazen hiçbir edat bulunmaz. Altın bilezik, gümüş küpe gibi. Altın ve gümüş kelimeleri mütemmim ta'bir olunur.”²⁵

Görüldüğü gibi eski dil bilgisi kitaplarında isim tamlamasının tarifi ve tasnifi konusunda bir sorun yoktur. Ancak belirtilen isim tamlamasına bazı yazarlar, anlamı esas alarak, “izâfet-i temlikiyye”, bazı yazarlar ise birinci ögenin aldığı ilgi hâli eki ekiyle Arapçadaki harf-i tarif arasında benzerlik görerek “izâfet-i lâmiyye” demişlerdir.

Bu bağlamda “temlik” sözcüğü ile işlevsel bir adlandırma, “lâmiyye” sözcüğüyle de biçimsel bir adlandırma yapıldığını söyleyebiliriz. Bu durum,

II. Meşrutiyet dönemi yazarları arasında isim tamlamasının çeşitlerini adlandırma konusunda küçük farklılıklar olduğunu göstermektedir:

“18-İzâfet-i Türkiye iki kısımdır: Biri izâfet-i lâmiyye, ve diğeri izâfet-i beyâniyye.

...

20- İzâfet-i lâmiyye, bir şeyin başka bir şeye mâlik veya mensub olduğunu gösterir.

...

24- İzâfet-i beyâniyye, muzâfin nev'ini ve aslını ya'ni neden yapılmış olduğunu beyan eder. Meselâ dut ağacı, gül kurusu. Bu misâllerde muzâfin nev'i beyan ediliyor. Altın taş, gümüş desti. Bu misallerde muzâfin aslı beyan ediliyor.”²⁶

Tanzimat'tan sonra yazılan ilk Türkçe dil bilgisi kitaplarında Türkçe izafetin mülkiyet ve aitlik belirtmek amacıyla isimlerin birleştirildiğini ifade eden açıklamalara da rastlıyoruz:

“Sual: İzafet neye derler?

Cevap: Biri diğerinin olduğunu göstermek üzere iki ismin birleşmesine derler. Meselâ Ömer'in oğlu, denizin balığı terkibinde izâfet var çünkü oğul Ömerin, balık dahi denizin olduğu anlaşılıyor.”²⁷

Yeni dil bilgisi kitaplarında ad tamlaması mı sıfat tamlaması mı olduğu konusunda görüş birliğine varamadığımız “takısız tamlama” veya “takısız ad tamlaması” terimleriyle ifade edilen kelime gruplarının varlığına eski kitaplarda dikkat çekilmiştir: “İzâfet-i beyâniyye tesmiye olunan terkipler terkîb-i vasfî sınıfına idhâl edilebilir. Çünkü izâfet-i beyâniyye olan çam ağacı terkibindeki çam kelimesi ağaç kelimesinin nev' ve cinsini beyan eylediği cihetle sıfat makamında telâkki olunarak bu terkîb dahi terkîb-i vasfî i'tibâr olunabilir.”²⁸

Bazı yazarlar ise bir ayrıntıya daha dikkat ederek benzetme amacıyla oluşturulan kelime gruplarını “izâfet-i teşbihiyye” başlığı altında üçüncü izafet türü olarak göstermişlerdir:

“İzafet: 77- İzâfetin enva'ı: İzâfet üç kısımdır: Lâmiyye, Beyâniyye, Teşbihiyye.

²⁵ Hüseyin Cahid, **Türkçe Sarf ü Nahv**, Matbaa-yı Ahmed İhsan, Dersadet, 1324, s. 52.

²⁶ Bedros Zeki, **İlâveli Sarf-ı Osmânî**, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1310, s. 7.

²⁷ Mihrî, **Mutavvel sarf-ı Osmânî**, Matbaa-yı Nişân Berberyan, Dersadet 1304, s. 26. ve Midhat Sadullah, **Mükemmel Yeni Sarf ü Nahv-i Osmânî**, İstanbul 1910, s. 43-44.

²⁸ Hasan Şefik, 1307: 20.

78- *İzâfet-i lâmiyye: temellük veya ihtisas (ona mahsusluk) ifade etmek için yapılan izafete denir. Nihadın evi, fesin püskülü.*

...

83- *İzâfet-i beyâniyye: muzâfun-ileyh, muzâfın nev'ini veya neyden yapıldığını gösteren izâfete denir: Erik ağacı, altun sa'at gibi.*

84- *Muzâfun-ileyh, muzâfinnev'ini bildirirse o zaman yalnız muzâfın ahirinde izâfet edatı olan y / i bulunur. Muzâfun-ileyh edatı olan kef hiçbir zaman bulunmaz: şeker kutusu, gül ağacı, lâle çiçeği.*

85- *Muzâfun-ileyh, muzâfın neyden yapıldığını bildiren izâfet-i beyâniyyelerde y / i dahi bulunmaz: Gümüş kaşık, altın gözlük, taş merdiven gibi.*

86- *İzâfet-i teşbihîyye: Terkîb-i izâfiyi teşkil eden kelimelerden biri diğerine teşbih olunan terkiplere izâfet-i teşbihîyye denir: ekmek ayvası gibi”²⁹*

Tanzimat döneminde yazılan kitaplarda “izâfet-i teşbihîyye”den söz edilmezken 1900’den sonra yazılan kitaplarda ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde rüşdiye, idadi ve sultanilerde okutulması için yazılan dil bilgisi kitaplarında “izâfet-i teşbihîyye” üçüncü bir izafet türü olarak incelenmiştir.

YENİ DİL BİLGİSİ KİTAPLARINDA İSİM TAMLAMALARI

Türkçe isim tamlamaları, eski dil bilgisi kitaplarında “1. izâfet-i lâmiyye (veya izâfet-i temlikiyye) 2. izafet-i beyâniyye” biçiminde iki gruba ayrılarak incelenmiştir. Bazı kitaplarda ise “1. izâfet-i lâmiyye (veya izâfet-i temlikiyye) 2. izafet-i beyâniyye, 3. izâfet-i teşbihîyye” biçiminde üç gruba ayrılarak incelenmiştir.

Cumhuriyet döneminde (1928’den 1940’a kadar) yazılan dil bilgisi kitapları, bu konuda eski dil bilgisi kitaplarının devamı niteliğindedir. Bu kitapların çoğunda eski bilgilerin değişmediğini; ancak açıklamaların genişletildiğini ve örneklerin güncellendiğini söyleyebiliriz³⁰. Örneğin Harf İnkılabı’ndan sonra yeni harflerle basılan ilk dil bilgisi kitaplarında isim tamlaması şöyle açıklanmıştır:

“İzafet, bir ismin başka bir isimle veyahut şahısları gösteren zamirlerle olan münasebetlerini ifade eden bir tamamlamadır. Bir ismin şahıslarla olan münasebeti o ismin ifade ettiği şeyin o şahıslara mahsus olmasıdır. Bir ismin başka bir isimle münasebeti de o isme mahsus veyahud o ismin nev'ine mensup olmasıdır.

İzafette gerek birinci ve gerekse ikinci kelime isimden başka kelimeler de olabilir:

1. Birinci kelime lâhika aldığı takdirde mutlaka ya bir isim ya bir zamir olur: Orhan’ın gezintisi, insanın düşüncesi, benim zahmetim...

Lâhika almadığı hâlde isim olursa ikinci ismin cinsini ismini veya bir hususiyetini bildirir. Bahçe duvarı, Ankara balı, Sakarya nehri, sevinç ateşi...

Bazen sıfat veya fiil mahiyetindeki kelimeler isim yerine geçerek birinci isim olurlar. Alim taslağı, ne oldum delisi gibi.

²⁹ Midhat Sadullah, **Mükemmel Yeni Sarf ü Nahv-i Osmanî**, İstanbul 1910, s. 43-44.

³⁰ Ahmet Cevat, **Türkçe Sarf ü Nahv**, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1926, s. 189. ve Midhat Sadullah, **Yeni Türkçe Gramer Dersleri**, İstanbul 1929, s. 43.

2. İkinci kelime isim, sıfat veya mastar olabilir. Armudun âlâsı, herifin biri, hayvanların çoğu, şunların üçü, derslerin okunması gibi.

*Birinci kelime lâhikasız olursa ikinci kelimenin mütemmimi gibi olur. Orhan delisi, söz söylemesi gibi.*³¹

1932'den sonra Türkçenin dil bilgisini yeniden yazma çalışmaları başlamıştır. Bu defa Arapçanın veya başka bir dilin kuralları değil, Türkçenin kendi özellikleri ve kendi kuralları esas alınmıştır. Fakat eski dil bilgisi terimleri, bir süre daha kullanılmıştır.

Okul kitaplarında kullanılan yeni terimler ilk kez “*Cep Kılavuzu*” adıyla 1937 yılı eğitim öğretim yılı başında yayınlanmıştır³². Yeni dil bilgisi kitaplarında gördüğümüz “*belirtili*”, “*belirtisiz*”, “*zincirleme*” ve bazı kitaplarda “*takisiz tamlama*” veya “*takisiz isim tamlaması*” gibi terimler, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin yürüttüğü ‘gramer terimlerini Türkçeleştirme’ çalışmalarının ürünüdür. Bu terimlerden bazıları “*Cep Kılavuzu*”nda, bazıları “*Dilbilim Terimleri Sözlüğü*”nde³³, bazıları ise “*İlk ve Orta Öğretim Gramer Terimleri Sözlüğü*”nde³⁴ yayınlanmıştır.

Bu dönemde yazılan dil bilgisi kitaplarında isim tamlaması tarif ve tasnif edilirken tamlamanın morfolojik özelliklerine bakıldığını söyleyebiliriz:

“Türkçe izâfetler şekilce üçe ayrılabilir:

1. *Hem muzâfta hem muzâfun-ileyhte edat bulunur: Nihadın evi, odanın penceresi...*

2. *Yalnız muzâfta edat bulunur: yazı muallimi, oda kapısı...*

3. *Muzâf ve muzâfun-ileyh edat almaz: demir boru, altın saat...*

Birinci şekil izâfetler temellük, nisbet; ait ve mahsus olma gibi manalar ifade eder. Odanın kapısı, kalenin duvarı, kapının anahtarı...

İkinci şekil izâfetler de muhtelif manalar ifade ederler. İstiklâl Caddesi, ekmek ayvası, kan portakalı maarif vekili, Türkçe muallimi...

*Üçüncü şekil izâfetlerde muzâfun-ileyh olan kelime muzâf olan şeyin neyden yapıldığını bildirir. Bakır tas, elmas yüzük, pırlanta küpe gibi terkipler böyledir.”*³⁵

Yeni dil bilgisi kitaplarında isim tamlamalarını isimlendirme konusunda da farklı yaklaşımların etkili olduğunu söyleyebiliriz:

“*Belirtili / belirli ad tamlaması*”, “*belirtisiz / belirsiz ad tamlaması*”, “*zincirleme ad tamlaması*”, “*zincirleme tamlama*” ve bazı kitaplarda “*takisiz ad tamlaması*” veya “*takisiz tamlama*” gibi terimlerin tercih edilmesinde bu farklılıkları açıkça görebiliyoruz: “*Belirtili / belirli*” ve “*belirtisiz / belirsiz*” sözcükleri, tamlamanın ifade ettiği anlama bakılarak seçilmiş terimlerdir. “*Zincirleme*” ve “*takisiz*” sözcüklerinin ise morfolojik özelliklere bakılarak seçilmiş olduğunu söyleyebiliriz. “*Zincirleme*” teriminin, ikiden çok ad ögesinin birbirine bağlanmasına, “*takisiz*” teriminin ise grubu oluşturan ögelerin ilgi ve iyelik eki almamış olmasına bakılarak belirlendiği anlaşılmaktadır.

³¹ İbrahim Nemci, *Türkçe Gramer*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1929, s. 248-250.

³² Hamza Zülfiyar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yay., Ankara 1991, s. 8-9.

³³ *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, İstanbul 1929.

³⁴ *İlk ve Orta Öğretim Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, İstanbul 1952.

³⁵ Midhat Sadullah Sander, *Tatbikatlı Türkçe Gramer Dersleri*, Kanaat Kitap Evi, İstanbul 1934, s. 59-60.

İsim tamlaması, yeni dil bilgisi kitaplarından bazılarında üç; bazılarında ise dört başlık altında incelenmektedir.

Bu başlıklar ve tartışmalar şöyledir:

1. Belirtili İsim Tamlaması: Dil bilgisi kitaplarında “hem tamlayanın hem de tamlananın ek aldığı tamlama” biçiminde tarif edilen bu tür isim tamlamasının varlığı, her yazar tarafından kabul edilmektedir. Bu tamlamanın yapısı ve ifade ettiği anlam konusunda farklı bir görüş yoktur; fakat tamlamayı adlandırma konusunda farklı terimler kullanılmıştır:

Yazarların çoğu, birinci ögeye bağlanan ilgi hâli (+in / + nin) ekinin ikinci ögeyi belirli hâle getirdiğini ifade ederek bu özelliğinden dolayı bu tür tamlamaya “belirtili / belirli isim tamlaması” demişlerdir. S. S. Mayzel, 1944 yılında yaptığı “*İzâfet v Turetskom Yazıke / Türk Dilinde İzâfet*” başlıklı doktora tezinde tamlama çeşitlerini yapısına göre üç gruba ayırarak sıraya koymuş ve belirtili isim tamlamasına “birinci nev’i izâfet” adını vermiştir. Bu tür tamlamayla ifade edilen anlamları da yedi grupta incelemiştir³⁶. Tahir Nejat Gencan, belirtili isim tamlamasını Mayzel gibi “*Birinci Tür Ad Takımı*” biçiminde adlandırmış ve ifade ettiği anlama göre yedi gruba ayırarak incelemiştir³⁷. Tahsin Banguoğlu, birinci ögenin anlam bakımından iyelik ekli ögeyi sınırlayıp belirli hâle getirdiğini ifade ederek bu tür tamlamaya “belirli adtakımı” adını vermiştir³⁸. Banguoğlu, bu tür kelime grupları içinde “doktorun cahili”, “arkadaşın kötüsü” gibi anlam bakımından sıfat tamlaması olan kelime gruplarının da bulunduğunu ayrıca belirtmektedir³⁹. Tufan Demir, “belirtili ad tamlaması” dediği bu tür tamlamaları anlam özelliklerine göre üç gruba ayırarak incelemiştir⁴⁰. Kaya Bilgegil de bu tamlama türüne “belirtili ad tamlaması” demektedir ve belirttiği anlamları “sahiplik”, “aitlik”, “sebeb”, “tahsis”, “niteleme” ve “belirsizlik” biçiminde altı gruba ayırarak incelemektedir⁴¹.

³⁶ “a) Bir şeyin (maddenin) bir şeye ait olduğunu gösterir: kadının şapkası, b) Bir vasfın bir şeye ait olduğunu gösterir: şapkanın beyazlığı, c) Yapı maddesi olan şeyin yapılan şeye ait olduğunu gösterir: şapkanın fötrü, ç) Parçanın bütüne ait olduğunu gösterir: aslanın başı, d) Kılışın subjektine (gerçekleştirene) ait olduğunu gösterir: muallimin okuması, e) Kılışın objektine ait olduğunu gösterir: mektubun yazılması, f) Durumun (hâlin) onu meydana getirene ait olduğunu gösterir: çocuğun uykusu” (Mayzel’den aktaran Apdülkadir İnan, TTDAY-Belleten, 1958, s. 283).

³⁷ “...1) İyelik anlamı verir: Çocuğun gömleği, 2) Toplumsal ilgiler belirtir: Orhan’ın babası, benim dayım 3) Yerlerle ilgileri belirtir: Yalçın’ın köyü, Yalçın’ın mahallesi, 4) İç benlikle ilgili kavramları belirtir: Çocuğun zekası, senin talihin, 5) Kişisel oluşları belirtir: Sevim’in yürüyüşü, sizin sağlığını, 6) Türü yönlerden ilgiler belirtir: Sözün doğrusu, arkadaşların birkaçı, onun okuması, 7) Tümleneni sıfat olan ad takımları da kullanılır: Çiçeğin güzeli, sözün doğrusu, arkadaşın biri, tarlanın hangisi...” (Gencan, 1983:159-160).

³⁸ “Belirli adtakımında katılan cinsadı olsun, özlükad olsun katkılamı çok sınırlar, özlükadlarz derecesinde belirli kılar: geminin dirği, ömerin tabancası. Hele katılan bir iyelik zamiri ile zaten belirtilmiş ise katkılamı daha da belirli olur: gömleğinizin yakası, dayımın kızı...Belirli adtakımı bazı hallerde salt belirtme yerine bir dış tutma veya yeğleme anlatımı ile kullanılır: Tilkinin postu işe yarar. Etin suyu çok besleyicidir. Kişinin cevheri içinde.Çorumun leblebisi gibi.” (Banguoğlu, 1986 :331-333).

³⁹ “Belirli adtakımının yine yeğleme ve berkitme anlatımı ile kullanılan bir çeşidi daha vardır ki burada katkılamı aslında ad olarak kullanılmış bir sıfattır. Başka bir söyleyişle bir sıfat takımın tersine çevirip adtakımı kalıbına sokmuşuzdur: kadının güzeli, Burada ad (katılan) belirtme öbeğinin asıl anlamını muhafaza eder, ad olan sıfat ise (katkılamı) ona ait vasfın adı olur: kayısının âlâsı, şarabın ekşisi, komşunun iyisi, doktorun cahili, arkadaşın kötüsü, tarlanın taşlısı ...Aynı kalıpta belirtme sıfatlarını da kullanırız: çobanın biri, yolcunun üçü, defterin hangisi? gibi. (Banguoğlu, 1986 :331-333).

⁴⁰ “Belirtili ad tamlamasının anlam özellikleri: a) Parçanın bütüne ait olduğunu gösterir: insanın gözü, hayvanın ayağı fırının kapağı, vapurun bacası, b) Bir niteliğin bir varlığa ait olduğunu gösterir: Adamın iyisi, elmanın irisi, ekmeğin tazesı, demirin tava, arkadaşın kötüsü, c) İşin oluşun, durumun, özneye ya da nesneye ait olduğunu gösterir: çocuğun yürüyüşü, kuşun uçuşu, havanın bulutlanması, horozun ötmesi, ödevin yapılması, füzenin atılması” (Demir, 2004:278).

⁴¹ “Belirtili bir tamlama vücuda getirmek üzere bir araya gelen isimler aşağıdaki anlamları ifade eder: 1. sahiplik: Hasan’ın evi, Ali’nin parası, 2. Aitlik: Okulun kapısı, Adana’nın yolu, Şadan’ın gevezelikleri, 3. Sebeb: Hocanın korkusu, savaşın endişesi, kazanmanın ümidi, 4. Tahsis: Trabzon’un yağmuru, Kardeniz’in fırtınası, yazın sıcağı, 5. Niteleme: İnsanın güzeli, çakının keskini, hikayenin korkuncu, 6. Belgisizlik: Padişahın biri, cariyeğin biri...” (Bilgegil, 1984:118-119)

Muharrem Ergin, bu tamlamanın ifade ettiği anlam özelliklerine değil, tamlamayı oluşturan öğeler arasındaki anlam bağının kuvvetli ama geçici olduğuna dikkat çekmiştir⁴². Leyla Karahan'a göre "Bu tamlamada her iki unsur arasında ekle sağlanan geçici bir ilişki kurulmuştur"⁴³ olması tamlamanın belirgin özelliğidir. Bazı yazarlar ise bu tamlamada tamlayanın da ek alarak tamlananı belirli hâle getirdiğini vurgulamakla yetinmişlerdir⁴⁴.

2. Belirtisiz İsim Tamlaması: "Belirtisiz ad tamlaması", "belirsiz isim tamlaması" ve "ikinci tip tamlama" biçiminde adlandırılan bu tür tamlamanın yapı ve/veya anlam özelliklerine her kitapta değinilmektedir. Yazarlar, bu tip tamlamanın bünyesinde belirleyici, sabitleyici morfeplerin birinci tip tamlamaya göre daha az olmasının bu kelime grubuna daha geniş bir anlam serbestliği verdiği konusunda birleşmektedirler.

Kaynakların çoğunda bu tamlamanın yapısal özelliğinden çok karşılaşmış olduğu anlam zenginliğine dikkat çekilmiştir: Muharrem Ergin, bu tamlama türünün kalıplaşmaya ve birleşik isim oluşturmaya müsait olduğunu vurgulamaktadır⁴⁵. Mayzel, bu tamlamayı "ikinci tip izafet" başlığı altında ikinci sırada incelemiştir. Anlamına göre yaptığı incelemede 21 çeşit anlam tespit etmiştir⁴⁶. Ediskun, "belirtili ad takımı" başlığı altında bu tür tamlamayı "belirteni ve belirtileni arasında sürekli bir bağ bulunan tamlama" biçiminde tarif etmiş ve belirtili isim tamlamasıyla karşılaştırmayı yeterli görmüştür⁴⁷. Tahir Nejat Gencan da Mayzel gibi bu tür tamlamaya "ikinci türlü ad takımı" adını vermiş ve anlam özelliklerini 17 çeşit olarak tespit etmiştir. Gencan'a göre bu tamlamanın anlam özelliklerinin birinci türlü tamlamaya göre daha geniş olması onun "tümleyici takısı" almamış olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁸.

⁴² "Tamlayanı ekli olan isim tamlamasına belirli isim tamlaması ...denir. Ekli genetiğe tamlayan belirlidir fakat dolayısıyla tamlanana bağlanması geçicidir." (Ergin, 1983:382).

⁴³ "Birinci unsuru ilgi eki taşıyan isim tamlaması belirli isim tamlamasıdır." (Karahan, 1995: 14).

⁴⁴ Kükey, 1975:14, Onan, 1947 :71, Atabay, 1981 :13-14, Hatiboğlu, 1972:12, Karaörs, 1993:13...

⁴⁵ "...eksiz tamlayan ise belirsizdir, umumîdir, fakat gruba iştiraki, tamlanana bağlılığı daha kuvvetlidir. Tamlananın daimî destekleyicisi, ayrılmaz yardımcı, âdeta onun manasını tamamlayan sıfatı durumundadır.... Eksiz isim tamlamaları hep birleşik isim durumundadır." (Ergin, 1983: 382).

⁴⁶ "a) Tek bir şeyin genelleşmiş bir şeye münasebetini ifade eder: kadın şapkası, köylü toprağı...b) Bir şeyin vazifesi veya amacı ile münasebetini ifade eder: uyku ilâci, şikâyet kutusu...c) Bir şeyden alınan miktarın o şeyle münasebeti ifade edilir: şarap damlası, inci dizisi...ç) İkinci öge birinci ögenin daimî ve karakteristik vasfını ifade eder: hatip edası, ana şefkati...d) birinci öge ikinci ögenin daimî ve karakteristik vasfını ifade eder: fikir adamı, söz sahibi...e) Yer ile ilgiyi ifade eder: şehir gezintisi, yol direği...f) Birinci ve ikinci öğelerden biri veya her ikisi de zaman ifade eder: yaz tatili, gece işi... g) Mastar ile ifade edilen kılışa ve duruma göre münasebeti ifade eder: uyumak arzusu, gitmek lüzumu...ğ) Terkip ettiği parçalarına kompleksin münasebetini ifade eder: meşe ormanı, asker alayı...h) Kılışın (faaliyetin) onu meydana getiren ağıta veya araca münasebeti: araba gezintisi, iğne dikışı...ı) Birinci öge ikinci ögenin sembol veya işareti olur: esaret damgası, isyan bayrağı...i) İkinci öge, birinci ögenin predikası olur: kıskançlık hissi,coğrafya ilmi...j) Birinci öge, ikinci ögeyle mukayese münasebeti ifade eder: sevinç şimşegi, lakırdı şelalesi...k) Bir şeyin veya alametin herhangi bir millete münasebetini ifade eder: Rus edebiyatı, Türk musikisi...l) Bir şeyin (maddenin) kendi adına münasebetini ifade eder: Ankara şehri, halk sineması...m) Tırnak içine alınan kelimeye münasebeti ifade eder: "Güle güle oturun" ziyareti, "vrurum" tehdidi...n) Birinci öge ikincinin mantıkî subjektidir: düşman tehdidi, çocuk uykusu...o) Birinci öge ikinci ögenin mantıkî objektidir: sıtma mücadelesi, kitap okunması..." (Mayzel, 1958: 287-293).

⁴⁷ Ediskun, 1999: 115.

⁴⁸ "İkinci tür ad takımları, tümleyici takısı bulunmadığı için birinci türlü ad takımlarına göre geniş sınırlı olur, genel olarak bir belirsizlik ayırtısı taşır ve çeşitli anlamlarda kullanılır: 1)Erkek eldiveni okul kitabı ... örnekleri birer genel varlığa özgüdür. 2) Armut ağacı, bulgur pilavı... takımları da bir tür göstermek için kurulmuştur. 3) Yazı kalemi, dikiş iğnesi... tümlenenler tümleyene özgü aygıtlardır. 4) kardeş sevgisi, anne şefkati ... tümleyenler, tümlenenlerin niteliğini gösterir. 5) Deniz tutması, sinir hastalığı... tümleyenler tümlenenlerin nedenidir. 6) Limon ayvası, fincan böreği ... tümleyenler, tümlenenlerin neye benzediğini gösterir. 7) Belediye başkanlığı, tabur komutanlığı...takımları da birer görev adıdır. 8) Bu takımlardaki –lik eki olmasa görevi yapan, görevli anlamına gelir: Bucak müdürü, fabrika işçisi... 9) Şehir, yer özel adlarıyla görev anlamlı ikinci türlü ad takımlarında bu genellik anlamı daralır ve belirsizlik ayırtısı silinir: Ankara valiliği, Ankara valisi, İngiliz kralı, İngiltere krallığı.. 10) Çiçek bahçesi, kimsesizler yurdu ... bu takımlar tümleyenlere özgü yerleri anlatmaktadır. 11) İkinci türlü takımlar yer adları olmaya pek elverişlidir:İskenderun Limanı, Taksim Meydanı... 12) İkinci türlü ad takımları kurum ve kurul adları da olur: Ziraat Bankası, Dil Kurumu ...13) İkinci türlü ad takımları mecazlı anlatımlara da elverişlidir: Umud ışığı, gönül avcısı... 14) İkinci türlü ad takımlarında a) tümleyiciler şehir ve yer adları olunca varlıkların yetiştiği, çıktığı yerleri, cinslerini belirtir:Amasya elması, Ankara keçisi...b) Tümleyici kişi adları olunca onlara değgin yapıtlar, buluşlar belirtir:Fuzuli divanı, Naima tarihi...15) Tümleyici kişi adı, tümleneni sıfat ve sıfat gibi kullanılmaya elverişli olan ikinci türlü

Tahsin Banguoğlu, bu tamlama çeşidini “*geniş ölçüde birleşik kelime yapmaya yarayan*” bir yapı olarak görmekte ve anlam özellikleri üzerinde ayrıntılı olarak durmaktadır⁴⁹. Kaya Bilgegil, “*belirtisiz isim tamlaması*” başlığı altında incelediği bu tamlama türünün anlam özelliklerini 15 madde hâlinde açıklamıştır⁵⁰. Vecihe Hatiboğlu, “*belirtisiz tamlama*” adını verdiği bu kelime gruplarının “*hem anlam hem de yapı bakımından kaynaşıp kalıplaşmaya uygun olduğunu*” belirterek ifade ettiği anlamları genel olarak değerlendirmiştir⁵¹.

Mahzar Kükey, bu türden tamlamaların birleşik sözcük olduğuna dikkat çekmektedir⁵². Leyla Karahan, bu tür tamlamanın “*belirsiz, genel bir nesneyi, bir türü karşıladığını, öğeleri arasına daimî bir ilişki bulunduğunu*” vurgulamaktadır⁵³.

Bazı kaynaklarda ise bu tür tamlamada “*tamlayanın ilgi hâli eki almamış olması*”na vurgu yapılmış; anlam özellikleri konusunda ayrıntıya inilmemiştir⁵⁴.

---

ad takımlarında kötileyici bir niteleme ayırtısı bulunur: Orhan yaramazı...16) İkinci türlü ad takımlarından kaynaşıp bileşik ad olan da çoktur: Adapazarı, Boğaziçi... Kullanış alanı çok geniş olan ikinci türlü ad takımlarının anlamları da çok çeşitlidir.” (Gencan, 1983:160-162).

⁴⁹“*Belirsiz adtakımı cinsadı olarak kullanılmaya daha elverişlidir. Bu nedenle geniş ölçüde birleşik kelime yapımına yarar: göztaşı, ketenhelvası, ayakkabı, devekuşu, kınaççeği, ayçiçeği, alçıtaşı...*”

Belirsiz adtakımı kimi zaman bir cins varlığın (katılanın) parçalarını veya şekillerini ayırt etmeye yarar: zeytin yağı, zeytin tanesi...Çoğu zaman belli bir türün adı cinsin adına katılarak o türün mensup olduğu cinsi açıklamaya yarar: çınar ağacı, mermer taşı...gibi. Özlükadlar, kişi, soy, topluluk, orun ve kurum adları alan bir adtakımında katılan olurlarsa kimi hâlinde kahırlar:İstanbul şehri, Marmara Menizi, Erzurum Valisi, Konya Belediyesi, Trabzon Lisesi, Merkez Bankası...Burada adtakımı “gibi olan” anlamını alır. Bu adtakımı edebiyatta çok yaygın ve sevilen bir mecaz kalıbı teşkil eder ve benzetme adtakımı adını alır: gönül bülbülü, aşk rüyası, talih güneşi, ümit ışığı ... Ancak bir sıfatı katkıalan olarak kullanıp onunla doğrudan doğruya abartma anlamı getiren belirsiz adtakımları yaparız: Para delisi, kadın düşkünü, şöhret budalası...Nihayet belirsiz adtakımının bir çeşidi daha vardır ki bir tür takı öbeklerini meydana getirir. Bunlar aslında yer, yön, çağ, ilişki adlarının katkı alması ile oluşmuş belirsiz adtakımlarıdır: masa üstü, deniz dibi, şehir içi, ırmak boyu, dağ ardı, edep dışı, öğle üzeri, ortaklar arası.” (Banguoğlu, 1986:334-336).

⁵⁰ “*Belirtisiz isim tamlamaları, en fazla aşağıdaki kavramlardan biriyle tahsis ifade eder: 1. Bir tek varlık kavramıyla: Fırat nehri, Konya Şehri...2. Ürün Kavramıyla: Elma ağacı, yonca tohumu...3. Araç kavramıyla. Okul çantası, sandal küreği...4. Sebep kavramıyla: Fazilet mükâfati, tembellik cezası... 5. İçerilen şey (mazruf) kavramıyla: Su testisi, mürekkep şişesi...6. Benzerlik kavramıyla: Bal tüzümü, parmak eriği... 7. Menşe kavramıyla: Gürün elması, Uşak halısı...8. Belirtende muayyenlik: Çocuklarımızın üçü, elbiselerin ikisi...9. Mensupluk kavramıyla. Türk öğretmeni, İngiliz bahriyelisi... 10. Amaç kavramıyla: Seyahat arzusu, saadet emeli...11. Niteleme kavramıyla: hasan haydudu, ayşe zavallısı...12. Benzerlikten başka bir mecaz kavramıyla: kalem kazancı, can kulağı...13. Yöneliş Kavramıyla: Vatan sevgisi, anne şefkati...14. Makam Kavramıyla: Ankara valiliği, ulaştırma bakanlığı...15. Görevli Kavramıyla: Ankara valisi, ulaştırma bakanı...” (Bilgegil, 1984:119-120).*

⁵¹ “*Belirtisiz tamlamanın hemen hepsi tür gösterir: bahçe kapısı, yazı masası, boya kalemi av köpeği, süs köpeği vb. Yer için kullanılan birleşik adların çoğu belirtisiz tamlama biçiminde kullanılır: Adapazarı, Kuşadası, Boğaziçi. Pek çok yer adı belirtisiz tamlama biçimindedir: Eskişehir ili, Beypazarı ilçesi, İzmir Körfezi, Toros Dağları, Van Gölü vb. Belirtisiz tamlama biçiminde kurulan bazı yer adları da zamanla takısız tamlama biçimine dönüşmüştür: Edirnekapı, Topkapı, Arnavutköy vb. Belirtisiz tamlamanın bir bölümünün de bazı sözcüklerle kalıplaşma yolunda olduğu görülür: ayak üstü, sırt üstü, yüz üstü, duvar altı, koltuk altı, tek başlarına, yalnız başına gibi. Bazı tümceleri bir ad gibi kullanarak belirtisiz tamlama kurabiliriz. Bu durumda tümcenin bütünü tamlayan olur: Ne oldum delisi, yaşa var ol sesleri, “Gel demesi kolay, git demesi güçtür.”, “Çocuğumuz büyük bir kabahat işlerse ona ne ceza verirsiniz şeklinde bir gazete anketi açılmıştı.”Bazı belirtisiz tamlamalarda tamlananın iki anlamda da kullanılabileceği görülür: anne sevgisi, düşman korkusu, kardeş yardımı, öğrenci sorunu, çocuk isteği örneklerinde olduğu gibi.” (Hatiboğlu, 1972: 15-18).*

⁵² “*Bunların bir kısmı bileşik sözcük değerindedir. Belirtili biçimleri yapılamaz: kahve makinesi, çamaşır makinesi, Türkçe bölümü, ipek böceği, buzdolabı, balmumu, ateşböceği” (Kükey, 1975:15).*

⁵³ “*Bu tamlama genel bir nesneyi, bir türü karşılar. Tamlamanın iki unsuru arasında daimî bir ilişki mevcuttur.... Birinci unsuru özel bir isim olan İstanbul şehri, Türk dili, Tuz Gölü gibi isim tamlamaları, şekil bakımından belirsiz isim tamlamaları iseler de anlam bakımından belirli isim tamlaması özelliği taşırlar.*

Birinci unsuru cümle olan isim tamlamaları da anlam bakımından belirli isim tamlamasıdır: Birleşme aşkın mezarıdır iftirası, kiralıktır levhası hammeli, yüzbaşı, yayın evi, gibi bazı birleşik kelimeler, belirsiz isim tamlaması kuruluşundadır.” dedikten sonra isim tamlamasının yapısal özelliklerini ayrıntılarıyla incelemektedir. (Karahan, 1995:15-17).

⁵⁴ Koç, 1990: 431, Onan, 1947 :70 , Karaörs, 1993:16, Başman, 1952: 30.

3. Zincirleme İsim Tamlaması: Dil bilgisi kitaplarının çoğunda “zincirleme ad tamlaması” terimiyle karşılanan bu tamlama türü de değişik biçimlerde tanımlanmış, bu tanımlarda farklı özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Eski dil bilgisi kitaplarında bu tamlama türü üzerinde durulmamıştır. Her ne kadar *Tetâbu’-i izâfât*⁵⁵, biçiminde sözlüklerde yer almış ise de bu terim, Türkçede bir tamlama türünü belirtmek için değil, Arapça öğretiminde kullanılmıştır. Abdullah Ramiz Paşa “*izâfet-i mükerrere*”⁵⁶ sözünü, Türkçedeki bir tamlama türünü belirtmek için değil, belirtili tamlamada ilgi hâli ekinin tekrarına dikkat çekmek amacıyla kullanmıştır.

1940’tan sonra yapılan çalışmalarda bu tamlama türünden söz edilmeye başlanmıştır. Ancak bu tamlama türünün oluşumuyla ilgili farklı bilgiler verilmektedir.

Bazı dil bilgisi kitaplarında tamlamayı oluşturan öğelerden yalnızca tamlayanın kendi içinde isim tamlaması olduğu ifade edilirken bazılarında her iki unsurun da kendi içinde ayrıca isim tamlaması olabileceği ifade edilmektedir:

Tahsin Banguoğlu, bu tür tamlamayı “*Adtakımının Zincirlenmesi*” başlığı altında tamlayanın kendi içinde bir isim tamlaması olduğunu vurgulayarak ayrıntılı biçimde değerlendirmiştir⁵⁷. Neşe Atabay, bu tür tamlamada yalnızca tamlayanın isim tamlaması olduğuna dikkat çekmiştir⁵⁸. Zeynep Korkmaz, bu tamlamanın “*Tamlayanı, tamlananı veya her ikisi de isim tamlaması biçiminde iç içe girmiş tamlama türü*”⁵⁹ sözleriyle en az iki isim tamlamasının birleşmesinden meydana geldiğini belirtmiştir. Ediskun, bu tür tamlamada öğelerden birinin veya her ikisinin de isim tamlaması olabileceğini belirtmiştir⁶⁰. Mazhar Kükey, bu tür tamlamanın en az bir unsurunun veya her iki unsurunun da kendi içinde isim tamlaması gerektiğini açıklamıştır⁶¹. Sadettin Özçelik, “*Bir isim tamlamasının çoğunlukla ilgi durum ekini alarak iyelikli üçüncü bir isim veya kelime grubuna bağlanmasıyla oluşan bir kelime grubu*” olmasına dikkat çekmiştir⁶².

Kaya Bilgegil, “*defterinizin kapağının yaldızı*” ve “*Fatma’nın köyünün yolunun tozu*” gibi tamlamaları zincirleme isim tamlaması olarak görmekte; fakat “*fesâhatte zincirleme isim tamlamasının ifade arızaları içinde sayıldığını*” da ayrıca belirtmektedir⁶³.

⁵⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1982.

⁵⁶ Abdullan Ramiz Paşa (1866), *Emsile-i Türkiyye*, Haz: Emir İçhem İdben, TDK Yay., Ankara 1995, s. 17.

⁵⁷ “*Bunlardan kimin hâlinde olanlar yeniden ‘nesi?’ sorusunu açarlar. Bunun cevabını katılanı bir adtakımı olan üç hadli adtakımları verir: Hasanın kayınının amcası mısır tarlasının sınırı...Aksine katkıalan bir adtakımı olabilir. Komşunun bahçe duvarı, yemek odasının balkonu...Nihayet katılan ve katkıalan her ikisi adtakımları olabilir: gece bekçisinin kontrol saati...Zincirleme adtakımında ‘tavşanın suyunun suyu’ gibi kimin hâli ekinin tekrarlanmasından hoşlanmayız; onu yer yer düşürürüz: Hasanın amcası (nın) oğlu, Oda (nın) kapısının kilidi...Katkıalan bir ad takımı ise, onunla kurulan üç hadli adtakımında iyelik ekini de tekrarlamayız. Başka bir deyimle ikinci eki düşürürüz: işçinin elemeği (si), Fatmanın başörtüsü (sü) Fakat bazı kaynaşmış birleşiklerde aslı unutulmuş olan iyelik eki tekrarlanır: Mehmedin onbaşı-sı, Çiğdem’in ayakkabı-sı, akşam kahvaltı-sı kimisi, hepsi...Belirsiz adtakımları iyelik zamirinin öbür, yani birinci ve ikinci kişi eklerini almaları halinde üçüncü kişi yani katkıalan ekini düşürürler: Para çanta-(sı)m, sebze bahçe(si)miz, söz sıra(sı)n, kalem kutu(su)nuz gibi. Belirsiz adtakımları isim tabanları hükmünde olup çok zaman yapım ekleri de alırlar. Bunlarda da çoğu zaman iyelik eki düşer. Bazı kaynaşmış bileşiklerde ise kalır: aşiboya(sı)lı, domates salça(sı)lı, Adapazarı(sı)lı, başörtü(sü)lü gibi. Dilimizde çekim halinde fiiller, deyimler, cümleler atasözleri ...- tek bir admış gibi- belirliğimiz şartlar içinde bir kaulan işleyişi alabilirler: düşerim korkusu, ne olur ne olmaz düşüncesi, Ruslar sınırda yığınak yapıyorlarmış söylentisi, işten artmaz diştten artar atasözü gibi.” (Banguoğlu, 1986: 338-339).*

⁵⁸ Atabay vd., 1983:56.

⁵⁹ Korkmaz, 1992:180.

⁶⁰ “*Bunlar, ya belirteni ya belirtileni ya da her ikisi de birer ad takımı olan takımdır.*” (Ediskun, 1991: 123)

⁶¹ Kükey, 1975:18.

⁶² Özçelik, 2005: 193.

⁶³ Bilgegil, 1984: 117.

Muharrem Ergin ise isim tamlamalarını “belirli isim tamlaması” ve “belirsiz isim tamlaması” biçiminde iki gruba ayırarak incelemiştir⁶⁴, zincirleme isim tamlamasına yer vermemiştir. Leyla Karahan, bir isim tamlamasının başka bir isim tamlamasına bağlanması ile oluşan yeni kelime grubunda üç isim unsurunun görev aldığını düşünmenin doğru olmadığını ifade ederek bu tamlamayı üçüncü bir tür olarak kabul etmemiştir⁶⁵.

4. Takısız İsim Tamlaması / Takısız Tamlama: Bu tür kelime grupları, eski dil bilgisi kitaplarında “izâfet-i beyaniyye” ve “izâfet-i teşbihiyye” adıyla “izâfet” (isim tamlaması) konusunda ele alınıp incelenmiştir. Hüseyin Cahit, bu tür tamlamaları “Mütemmim ile isim arasında ba’zan hiçbir edat bulunmaz. altın bilezik, gümüş küpe gibi”⁶⁶ eksiz tamlama olarak değerlendirmiştir. Abdullah Ramiz Paşa, “ism-i mürekkeplerde izâfet pek anlaşılmayıp mezkur şeyin neyden yapılmış olduğunu beyan eder: toprak çanak, bakır ibrik, prinç şem’dan, kerpiç duvar.”⁶⁷ biçiminde açıklamakta ve bu tamlamaları “terkîb-ivasfî” konusu içinde değil, “terkîb-i izâfî” konusunu içinde değerlendirmektedir.

Yeni dil bilgisi kitaplarında bu kelime grubunun isim tamlaması mı, sıfat tamlaması mı olduğu konusunda birlik sağlanamamıştır. “Takısız ad tamlaması”, “takısız isim tamlaması” veya “takısız tamlama” terimleriyle karşılanan bu kelime gruplarının diğer kelime gruplarına göre daha çok tartışıldığını söyleyebiliriz. Bu tartışmalar, daha çok bu kelime grubunun gerçekte isim tamlaması mı yoksa sıfat tamlaması mı olduğu noktasında yoğunlaşmıştır. Bazı yazarlar, “demir kapı”, “altın yüzük”, “taş duvar” gibi kelime gruplarındaki “demir”, “altın” ve “taş” sözcüklerinin ad görevinde değil, bir varlığın özelliğini bildirme görevinde kullanıldığını belirterek bu kelime gruplarının anlam itibarıyla sıfat tamlaması olduğunu söylemişlerdir⁶⁸. Bazı yazarlar ise bu kelime grubunda iki adın tamlama eklerini almadan tamlama oluşturduğunu ifade etmekte ve bu kelime gruplarına “ad tamlaması” veya “takısız ad tamlaması” demektedirler⁶⁹.

Ahmet Cevat Emre’ye göre, “Bir çok isimler sıfat gibi tâyin ve tavsif edici rol oynar”⁷⁰ ve isimler başka bir isme sıfat gibi eksiz bağlanabilir.

Tahir Nejat Gencan, bu tür tamlamayı, ad tamlaması olarak değerlendirmiş ve “Üçüncü Türlü Ad takımı (Takısız Tümleme) başlığı altında ayrıntılı olarak incelemiştir⁷¹. Vecihe Hatiboğlu, bu tamlama türünü “Takısız Tamlama” başlığı altında ele alarak anlam özelliklerini ayrıntılı olarak incelemiştir⁷².

⁶⁴ Ergin, 1983: 381-384.

⁶⁵ “Belirli isim tamlaması bir başka belirli isim tamlamasının kuruluşuna tamlayan unsur olarak katılabilir. Böyle bir yapıda üç isim unsuru olduğu düşünülmemelidir. Elbise yakasının düğmesi, halının saçağının rengi, denizin sularının serinliği” (Karahan, 1995: 14)

⁶⁶ Hüseyin Cahit. *Türkçe Sarf ü Nahv*, Matba-yı Ahmet İhsan, İstanbul 1324, s. 52.

⁶⁷ Abdullah Ramiz Paşa (1866), *Emsile-i Türkiye*, (Haz: Emir İchem İdben), TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 16.

⁶⁸ Ergin, 1983:380-381, Özçelik 2005:194, Zulfikar, *Türk Dili*, 1995, S. 523, s. 781-789, Kükey, 1975:16...

⁶⁹ Demiray, 1970:178, Sander, 1963:44, Demir, 2004: 282, Koç, 1990: 346, Gencan, 1978:89.

⁷⁰ Ahmet Cevat, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*, Birinci Cilt, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

⁷¹ “Üçüncü Türlü Ad Takımı (Takısız Tümleme): Takımı kuran sözcüklerin ikisi de ek almıyor. Bu takımlar anlam bakımından ikiye neden yapıldığını gösterir: Mermer saray, kerpiç duvar, bakır mangal...” (Gencan, 1983:163).

⁷² “İki adın tamlayan eki ve tamlanan almadan anlam bakımından birbirine bağlanması takısız tamlamayı meydana getirir. Genellikle Türkçede takısız tamlama örneği olarak taş köprü, gümüş tepse, demir kapı gibi tamlamalar gösterilir. Hâlbuki dilimizde takısız tamlama örnekleri en az öteki tamlama örnekleri kadar çoktur: baş köşe, köşe daire, hayal şehir, son durak, ilk iskele, Doğu Anadolu, yan kapı, kurt politikacı, gül hatır, inci diş, badem göz, toz şeker, kapı bir komşu... Takısız tamlamada genellikle tamlayan tamlananın hangi maddeden yapıldığını gösterir: ipek mendil yün çorap, keten elbise, halı seccade, hasır koltuk, bakır tencere. Takısız tamlama örnekleri de mecazlı kavram verirler: naylon fatura, demir pernde, demir leblebi, yufka yürek vb. Bazı deyimlerin de takısız tamlama biçiminde kurulduğu görülür: mercimek oda, bakla sofa, kepeç kulak, yelken kulak, karga burun vb. Unvan birlikleri ve akaraba adları hep takısız tamlama biçiminde kurulur. Doktor Ali Bey, Bay Doktor Ali, Terzi bayan Fatma Tezel, Hemşire Ayşe Hanım, bey baba, kız çocuk, erkek kardeş, anneanne, babaanne vb. Takısız tamlama Türkçenin en eski tamlama biçimi olarak görülmektedir: Tabgaç budun= Çin milleti, Tabgaç Kagan = Çin Hakanı, Türk Beyler = Türk Beyleri, Ötüken Yiş = Ötüken Ormanı, Kömür tag = Kömür Dağı. Yer adlarımızın çoğu takısız tamlama biçimindedir: Çanakkale, Tunçbilek, Ceylanpınar, Dolapdere, Çankaya, Bülten sokak, Büklüm Sokak, ... Sayı adlarının

Mayzel, diğer tamlama türleri gibi bu kelime grubunu da ayrıntılı olarak incelemiş, ifade ettiği anlamları dokuz gruba ayırmıştır⁷³. Mahzar Kükey ise bu tür tamlamanın ad tamlaması değil gerçekte bir sıfat tamlaması olduğunu ayrıca vurgulamıştır⁷⁴.

Bazı yazarlara göre takısız tamlama türü Türkçenin yapısına uymamakta, bu tamlama türünün tarihî metinlerde örneği bulunmamaktadır. Bazı yazarlara göre bu tamlama türü sadece Türkiye Türkçesinde değil, Türkçenin diğer çağdaş şivelerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır⁷⁵.

SONUÇ ve BİR TASNİF DENEMESİ

Eski dil bilgisi kitaplarında isim tamlamasının tanımı ve tasnifi konusunda önemli bir sorun bulunmuyordu. Bu eserlerin çoğunda isim tamlaması aşağı yukarı aynı cümlelerle tanımlanmış, aynı terimlerle adlandırılmış ve aynı başlıklar altında gruplandırılmıştır. Hatta çoğunda aynı örnekler gösterilmiştir.

1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasından sonra Arapçanın kurallarını değil, Türkçenin kendi özelliklerini esas alan yeni dil bilgisi kitapları yazılmaya başlanmıştır. Bu aşamada dilimizin bütün özellikleri gibi kelime gruplarının da ayrıntılı olarak ele alındığını bütün özelliklerin yeniden adlandırıldığını, bütün kuralların yeniden tanımlandığını söyleyebiliriz. Türkçe isim tamlamasının da gerek yapısal özellikleri gerekse anlam özellikleri bu dönemde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Ancak bu dönemde ve daha sonra, isim tamlamasını tanımlama, adlandırma ve tasnif etme konusunda birlik sağlanamamıştır. Çünkü bu çalışmalarda ‘ayırarak değil, birleştirerek inceleme’ eğilimi etkili olmuştur. Yazarlarımız, isim tamlamalarını aralarındaki farklılıklara göre gruplandırmak yerine benzeyenleri bir araya getirerek başlık sayısını azaltmayı daha faydalı görmüşlerdir.

“İsim tamlaması” ve benzer başlıklar altında toplanan örnekleri, aralarındaki anlam veya şekil benzerliğini dikkate alarak, bir başlık altında toplamak, ister istemez, dildeki ayrıntıların üzerini örtecektir. Öyle yapmak yerine bu kelime grupları arasındaki küçük farklılıkları bile değerlendirerek dildeki zenginliği göstermek daha doğru bir yaklaşım olabilir.

---

artması ile zincirleme takısız tamlamanın sözcükleri de artar: iki paket sigara, beş kutu kesmeşeker, beş metre kumaş, yüz on yedi metre tül vb. sayı adları da takısız tamlama biçiminde sıralanır ve rakam büyüklüğüne göre sayı adı artar: bin sekiz yüz on yedi, on milyon dokuz yüz vb. Aslında yedi kat gibi tamlamalar da takısız tamlama sayılır. Özellikle beş elma, üç kalem eşya gibi. Ayrıca sağ sol ön arka gibi sözcükler de takısız tamlama kurarlar: sağ el, sol, el, ön kapı arka oda yukarı mahalle, aşağı salon vb.” (Hatiboğlu, 1972:18-20).

⁷³ “a) Birinci öge bir madde ismini, ikinci öge de ondan yapılan nesneyi ifade eder: taş köprü, altın saat... b) Birinci öge bir sosyal durumu, ikinci öge ise has ismi ifade eder: çoban hasan, Mimar Sinan...c) Birinci öge milliyeti, ikinci öge ise bir mesleği ifade eder: tatar arabacı, Ermeni ebe, Rum kemancı... Bu durumda ikinci öge iyelik ekli söylenebilir: Bulgar generali, Ermeni komitecisi...ç) Birinci öge cinsiyeti veya yaşa aidiyeti ikinci öge ise bir canlı varlığı ifade eder: kadın doktor, erkek sincip, dişi serçe...d) Birinci öge unvanı, ikinci öge has ismi ifade eder: mösyö Ribot, Madam Mihaylov, Mister Robinson...e) Birinci öge has ismi, ikinci öge ise unvanı ifade eder: Mehmet Ağa, Ahmet Efendi, Enver Bey... f) İkinci öge karşılaştırma objektini ifade eder: 1. Birinci öge hayvan veya mevhum canlılar ikinci öge bunların özel huyuna sahip olanı ifade eder: eşek oğlan, aslan asker...2. Birinci öge bir şeyi ikinci öge insan vücudundan bir parçayı ifade eder: gül yanak, kiraz dudak, pala bıyık...3. Birinci öge karakteristik vasfıyla bir şeyi, ikinci öge onunla karşılaştırılan şeyi ifade eder: silindir şapka, toz şeker, kaymak kâğıt. Bu nevi izafet son zamanlarda meydana gelmiş yeni terkiptir. g) Birinci öge bir sayı ifade eder, ikinci öge bu sayı ile sayıldığını gösterir: 5 masa, 17 defter. ğ) Birinci öge ölçü derece veya tür gösterir. İkinci öge ise bu ölçüde alınan maddeyi ifade eder: iki metre kumaş, beş litre süt, bir bardak su” (Mayzel, 1958: 293-295).

⁷⁴ “Tamlayan ve tamlanan adların ikisinin de ek almadan ad tamlaması oluşturması olanaksızdır. Şu örnekler ad tamlaması değil birer sıfat tamlamasıdır: tahta köprü, taş yol, demir kafes, altın yüzük.” (Kükey, 1975:116).

⁷⁵ “Günümüz Azerbaycan Türkçesinde bu biçim fazla yaygın değildir. Öteki Türk lehçelerinde her iki tarafı eksiz olan tamlamalar sık sık göze çarpar.” (Ferhat Zeynelov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. Çeviren: Yusuf Gedikli, Cem Yayın Evi, İstanbul 1993, s. 82).

Bu bağlamda Türkçedeki isim tamlamalarını yapı özelliklerine ve anlam özelliklerine göre ayrı ayrı incelemek gerektiğine inanıyoruz.

Bütün bunları dikkate alarak şöyle bir tasnif yapabilir:

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İSİM TAMLAMALARI

A. YAPI BAKIMINDAN TAMLAMALAR

1. Ekli Tamlamalar

- a. İyelik Ekli Tamlamalar
- b. İlgi Ekli Tamlamalar
- c. İyelik ve İlgi Ekli Tamlamalar
- d. Birleşik İsim Tamlamaları
- e. Eksiltili İsim Tamlamaları

2. Eksiz Tamlamalar

- a. Ek Almamış (Takısız) Tamlamalar
- b. Eki Düşürülmüş Tamlamalar

B. ANLAMI BAKIMINDAN TAMLAMALAR

1. İyelik (Aitlik / Sahiplik) Bildiren Tamlamalar

- a. Birinci Ögenin Aitliğini Belirten Tamlamalar
- b. İkinci Ögenin Aitliğini Belirten Tamlamalar

2. İlgi Bildiren Tamlamalar

- a. İlgi Kurmak İçin Oluşturulan Tamlamalar
- b. Mevcut İlgii Belirten Tamlamalar

3. Bölüm ve Kısım Bildiren Tamlamalar

- a. Bir Bütünün Bölümünü Belirten Tamlamalar
- b. Bir Bütünün Kısmını Belirten Tamlamalar

4. Benzerlik Bildiren Tamlamalar

- a. Ekli Tamlamalar
- b. Eksiz Tamlamalar

5. Nitelik Bildiren Tamlamalar

- a. Birinci Ögeye Yönelik Olanlar
  1. Özellik Belirten Tamlamalar
  2. Niteleyen Tamlamalar
- b. İkinci Ögeye Yönelik Olanlar
  1. Ekli Tamlamalar
  2. Eksiz Tamlamalar

6. Sebep Bildiren Tamlamalar

7. Eylem İlgisi Bildiren Tamlamalar

- a. Özne-Eylem İlgisi Bildirenler
- b. Nesne-Eylem İlgisi Bildirenler

8. Tür Bildiren Tamlamalar

9. Ürün (İstihsal) Bildiren Tamlamalar

- a. Ekli Tamlamalar
- b. Eksiz Tamlamalar

10. Zaman Bildiren Tamlamalar

11. Mecazlı Tamlamalar

12. Belirsizlik Bildiren Tamlamalar

13. Kalıplaşmış Tamlamalar

- a. Bitki İsimleri
- b. Hayvan İsimleri
- c. Yer İsimleri
- ç. Eşya İsimleri
- d. Organ İsimleri
- e. Yiyecek İsimleri

....

A. YAPI BAKIMINDAN İSİM TAMLAMALARI

1. Ekli Tamlamalar

a. İyelik Ekli Tamlamalar

birinci öge + Ø (ilgi hâli eki) + ikinci öge + iyelik eki

Bu gruba giren tamlamaların ikinci ögesinde iyelik eki bulunmakta fakat birinci ögesinde ilgi hâli eki bulunmamaktadır. Yeni dil bilgisi kitaplarında bu kelime gruplarına “belirtisiz / belirsiz ad tamlaması” denmektedir: *olay yeri, gönül bağ + ı, Türk yurt + u, doğum gün + ü, sonuç bildiri + si, yayla hava + sı, Zeytin ağaç + ı, Türk köylü + sü, karınca ordu + su* gibi.

Bu tür isim tamlamalarında ilgi hâlindeki öge, kendi içinde başka bir kelime grubu veya cümle olabilir. Fakat iyelik ekli öge bir isim veya isim gibi kullanılan bir sözcük olur: *Eski zaman sevdalar + ı, uzun romanları okuma zorkluk + u Taze soğan koku + su, Ortadoğu'yu işgal etme planlar + ı sonradan görme suçlama + sı, yeniden seçilememe endişe +si, “Yüzde yüz gelirim.” düşünce + si, “İçeri girmek yasaktır!” yazı + sı* gibi.

b. İlgi Ekli Tamlamalar

birinci öge + ilgi hâli eki + ikinci öge + Ø (iyelik eki)

Bu grupta yer alan kelime gruplarının birinci ögesine ilgi hâli (+in / +nin) eki getirilir, ikinci ögesine iyelik eki getirilmez. Bu tamlamalara, bazı dil bilgisi kitaplarında “genitif grubu”⁷⁶ denmektedir. Birinci öge isim veya zamir olabilir: *biz + im kız, siz + in ev, komşu + nun bahçe, Ahmet + in araba, ben + im çocuklar, sen + in kafa, Şükrü + nün oğlan* gibi.

Bu tür tamlamalarda ögelerin her ikisi de kendi içinde başka bir kelime grubu olabilir. Ancak ilgi hâlindeki öge bir zamir ise bu durum söz konusu olmaz: *ben + im eski araba, Ayşe + nin defter, Kerim + in eski ev, Mehmet Ağa + nın bozuk araba, siz + im büyük oğlan, biz + im haftalık izinler, sen + im dünyalık işler, Biz + im Erzurum'dan gelecek malzemeler, Siz + in Ankaradaki ev, siz + in İstanbul'da okuyan oğlan, çarşıdaki dükkân + in arka duvar* gibi.

c. İyelik ve İlgi Ekli Tamlamalar

birinci öge + ilgi hâli eki + ikinci öge + iyelik eki

Bu tür tamlamada birinci ögede ilgi hâli eki, ikinci ögede iyelik eki bulunmaktadır. Grubu oluşturan ögelerin her ikisi de eklidir. Dil bilgisi kitaplarında bu tür tamlamaya “belirtili / belirli ad tamlaması” denmektedir: *herkes +in dert + i, iş + in kolay + ı, çocuk + un uyku + su, yazar + ın öykü + sü, bizi + m insan + ımız, siz in gelme niz, onlar + in endişeler + i* gibi.

Bu tür isim tamlamalarında da ögelerin her ikisi de kendi içinde ayrı bir kelime grubu olabilir: *seninle çalışma + nın en güzel yan + ı, geriye kalan yüzde elli + nin beklenti + si, biz + im en büyük arzu + muz, onlar + m bizden istedik + leri, herkes + in bir geleceğe yönelik hayaller + i, sen + in İstanbuldaki çalışmalar + ın, bu çocuklar + ın oyunlar + ı, mavi gökler + in beyaz ve kıvrıl süs + ü, batan gemi + nin mallar + ı, bin yıldan uzun bir gece + nin beste + si, eski günler + in hatırı, deterjanlı su +(y)un temizleme güç + ü, bu insanlar + ın gülümseyen yüz + leri, hangi öğrenci + nin not + u, eski köy + ün yeni âdet + i* gibi.

⁷⁶ Ergin, 1983: 393

d. Birleşik İsim Tamlamaları

Birleşik isim tamlaması, üç şekilde kurulabilir. Başka bir deyişle iki veya daha çok isim tamlamasının birleşimi üç biçimde olabilir:

isim tamlaması + isim / isim ögesi : *aşk şiirleri antoloji + si*

isim / isim ögesi + isim tamlaması: *Sivas yardımlaşma dernek + i*

isim tamlaması + isim tamlaması: *insan kaynakları takip çizelge + si*

Bu tür tamlamada öğelerden biri veya her ikisi de kendi içinde belirtili veya belirtisiz isim tamlaması olabilir. Bu tür tamlamalar, en az iki isim tamlamasının ekli veya eksiz olarak birleşmesinden oluşmaktadır.

“Birleşik” sözcüğü ile en az iki isim tamlamasının ekli veya eksiz birleşerek oluşturduğu yeni bir isim tamlaması kastedilmektedir. Bu tür tamlamalara yeni dil bilgisi kitaplarında “zincirleme ad / isim tamlaması” denmektedir: *insan haklar + ı beyanname + si, Ankara Ticaret Oda + sı, Osmanlı Devlet + i eğitim sistem + i, güneş ışınlar + ı + nın eki + si, belediye başkanlar + ı toplantı + sı, ermişler + in yüz + ü su + (y)u hürmet + i, banka hesap numaralar + ı, Atatürk Öğrenci Yurt + u, yer altı suları araştırma rapor + u* gibi..

Bu tür isim tamlamalarında öğelerden biri veya her ikisi de kendi içinde isim tamlamasıdır. Ancak bu öğelerin içinde başka kelime grupları bulunabilir: *(ben + im) Hakk’a tapan milletim + in hakk + ı, kestane ağaçları + nın serinletici gölge + si, Çanakkale Boğazı + nın serin sular+ı* gibi.

e. Eksilteli İsim Tamlamaları

Ø (birinci öge) + Ø (ilgi hâli eki) + ikinci öge + iyelik eki

Bazı durumlarda isim tamlamasının ilgi hâlindeki ögesi düşürülebilir. “İyelik ekleri eklendikleri kelime dışında bir şahıs ifade ettikleri için iyelik grubunun / isim tamlamasının yalnız tamlanan unsuru da grubun yerini tutabilir. Babam (benim babam), meyvesi (onun meyvesi) gibi.”⁷⁷ Türkçede bu tür kullanımlar son derece yaygındır. İlgi hâlindeki öge zamir ise, bu sözcük çoğu kez düşürülmektedir:

“Sözümü dinlediler.”, “Geldiğinizi duymadım.”, “Kapımız herkese açık.”, “Babasıyla eskiden beri tanışırım,

(arkadaşımın)dede + si, (binanın)çatı + sı, (arsanın) orta + sı...

Kullanımı yaygınlık kazan eksilteli tamlamalar da bulunmaktadır: *Tek baş + ı (na kaldı), yalnız baş + ı (na ne yaparsın), yıllar önce + si (ne uzanalım), ardi arka + sı (kesilmiyor), öte beri + si (bize emanet), geri + si (gelmedi), daha + sı (var), bir yıl sonra + sı (nı merak ediyorum), benden sonra + sı (tufan), yüzde elli + si (çekimser oy kullandı), size göre olan + ı (kalmadı), bir + i (beni aramış), kim + i kimse + si (yok mu), fazla + sı (ile ödedim, ara + sı (iyi değilmiş) ...*

2. Eksiz Tamlamalar

a. Ek Almamış (Takısız) Tamlamalar: Bu grupta ele alınan tamlamaların birinci ve ikinci öğelerinde çekim eki bulunmamaktadır. Bu tür kelime gruplarının isim tamlaması mı, sıfat tamlaması mı

⁷⁷ Ergin, 1983 :383.

olduğu tartışılmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bazı dil bilgisi kitaplarında bu tür tamlamaya “takısız ad tamlaması”, bazı kitaplarda ise “sıfat tamlaması” denmektedir. Ancak bu tür tamlamaya yakışan en güzel adın “eksiz tamlama” olduğu görüşündeyiz. Çünkü Bu tür tamlamalar, Türkçede isimlerin yine isim olarak sıfat görevinde kullanılabileceğini gösteren tipik örneklerdir: gümüş kemer, tahta baraka, tel dolap, altın kolye, ipek mendil...

Eski dil bilgisi kitaplarında da bu tür kelime grupları “izâfet” ve “terkîb-i izâfî” (isim tamlaması) olarak değerlendirilmiştir. “*İzâfet-i beyâniyye, muzâfın nev’ini ve aslını ya’ni neden yapılmış olduğunu beyan eder. Meselâ dut ağacı, gül kurusu. Bu misâllerde muzâfın nev’i beyan ediliyor. Altun taş, gümüş desti. Bu misâllerde muzâfın aslı beyan ediliyor.*”⁷⁸ Tanzimat dönemi dil bilgisi kitaplarında da aynı düşünce söz konusudur: “*İzâfet-i beyâniyye, bir şeyin nev’ini ve neden ma’mül edildiğibeyân ve iş’ar eden izafetlerdir.*”⁷⁹

Eski dil bilgisi kitaplarında “izâfet-i teşbihîyye” adı verilen kelime gruplarının da bu bağlamda eksiz tamlama olarak değerlendirilmesi gerekir: elma yanak, servi boy, zeytin göz, aslan asker, melek kız gibi.

b. Ekleri Düşürülmüş Tamlamalar: Bu gruptaki tamlamalar, başta iyelik ekli iken daha sonra bünyesinden bu ek düşürülmüştür. “*İsim tamlaması iken, yaygın kullanım nedeniyle tamlanan bölümündeki iyelik ekini düşürmüş örnekler de vardır: Urfakapı < Urfa kapısı, topkapı < Top kapısı gibi*”⁸⁰.

“*Takısız tamlama Türkçenin en eski tamlama biçimi gibi görünmektedir. Çok defa belirtilen tamlama biçiminde kurulan bu tamlama bile zamanla önce belirtisiz tamlama biçimine dönmekte , sonra da takısız tamlama olmaktadır: paşanın bahçesi > paşa bahçesi > paşa bahçe olmuştur*”⁸¹

Bu tür tamlamalar daha çok yer ve eşya adı olarak kullanılmaktadır. Bazıları tamamen kalıplaştığı için bitişik yazılmaktadır: otopark (otop parkı), hücumbot (hücum botu), Kadıköy (kadı köyü)... “*Son olarak isim tamlaması üzerinde yapılan feci bir yanlışlığa işaret edelim: bu yanlışlık belirsiz isim tamlamasında iyelik ekinin atılması hadisesidir: Mektep Sokak, Karanfil Sokak, Ömer Han, Ahmet Palas misallerinde olduğu gibi*”⁸²

B. ANLAM BAKIMINDAN İSİM TAMLAMALARI

1. İyelik (Aitlik / Sahiplik) Bildiren Tamlamalar

a. Birinci Ögenin Aitliğini Belirten Tamlamalar: Bu gruptaki tamlamalar, söz konusu edilen iki varlıktan birinin diğerine ait, ona tâbi veya mensup olduğunu ifade eder. Bu tamlamalar, ilgi hâlindeki ögede belirtilen varlığın iyelik ekli ögede belirtilen varlığa tâbi, ona mensup veya onun bir parçası olduğunu ifade etmek amacıyla oluşturulur.

İsim tamlamalarında iyelik ekli ögenin ilgi hâlindeki ögede belirtilen varlığa ait veya onunla ilgili olan bir varlığı belirtmesi, iyelik gruplarının tipik özelliklerinden biridir. Ancak bu grupta değerlendirilen isim tamlamalarında, bilinenin aksine, ilgi hâlindeki ögede belirtilen varlığın, iyelik ekli ögede belirtilen varlığa ait veya ona mensup olduğu ifade edilmektedir. “*İzfâtda küçüğün büyüğe tâbi olması, mevâdd-ı ma’lûmeden olmakla dikkat olunmak lazımdır. Meselâ kışlanın kiremidi ve parmağın turnağı ve geminin direği ve manavın elması denilir. Kiremidin kışlası ve turnağın parmağı ve direğin gemisi ve elmanın*

⁷⁸ Bedros Zeki, 1310: 7.

⁷⁹ Hasan Şefik, 1307: 19-20.

⁸⁰ Özçelik , 2005: 194.

⁸¹ Hatiboğlu, 1972: 19.

⁸² Ergin, 1983: 384.

manavı denilmez. *Lâkin isti'mâle muvâvık ve kıyâsa muhâlif ba'zı şeyler vardır. Meselâ bir kavmin pâdişâhı ve bir pâdişâhın kavmi ve hocanın talebesi ve talebenin hocası gibi*⁸³. Bu tamlamalarda birinci öge, bir varlığı, ikinci öge ise bu varlığın dahil olduğu şeyi belirtmektedir: *elmanın cinsi, sizin milliyetiniz, Mehmet'in uyrugu, Kemal'in köyü, Ayla'nın mahallesi, benim takımım, Yalçın'ın grubu, onun medenî hâli, benim ailem, bizim milletimiz, bizim obamız, sizin soyunuz* gibi.

b. İkinci Ögenin Aitliğini Belirten Tamlamalar: Bu kelime grupları da, aitlik, tâbi olma ve mensup olma gibi anlamlar ifade etmektedir. Bu tamlamalar, iyelik ekli ögede belirtilen varlığın ilgi hâlindeki ögede belirtilen varlığa tâbi, ona mensup veya onun bir parçası olduğunu ifade etmek amacıyla oluşturulur. "*Birinci şekil izâfetler temellük, nisbet; ait ve mahsus olma gibi manalar ifade eder. Odanın kapısı, kalenin duvarı, kapının anahtarı.*"⁸⁴

İyelik gruplarının tipik özelliği bu tamlamalar üzerinde görülmektedir: *Türkçe bölümü, kuş yuvası, kunduracının Zeki, Türk köyü, Kanlıca muhtarı, Türk musikisi, Hasan'ın kayını, amcamın dostu, Ankara valisi, ayı ini, çocuğun uykusu, ebenin Melehat, Fatma'nın kızları, gençler derneği, halam kızı, halının rengi, İngiliz donanması, işçi partisi, işçinin ele emeği, kimsesizler yurdu, komşunun bahçe duvarı, okulun birincisi, Rus edebiyatı, Türk bayrağı, Türk dili, Ermeni aksanı, kadının şapkası, Ali'nin parası, Arşimet kanunu, benim dayım, çocuğun zekası, Nedim divanı, Naîmâ tarihi, Orhan'ın babası, sizin sağlığınız, Yalçın'ın kalemi...*

Kurum kuruluş ve dernek adları da 'ilgi' ve 'mensubiyet' ifade ettiği için bu çerçevede değerlendirilebilir: *Artvinliler Derneği, Yazarlar Sendikası, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türk Dil Kurumu, Türk Hava Yolları, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği...*

2. İlgi Bildiren Tamlamalar

a. İlgi Kurmak Amacıyla Oluşturulan Tamlamalar: Bu kelime grupları, toplum açısından önemli olan yer, kavram ve/veya değerli bir şahsiyetin adı ile kamuya hizmet veren bir yerin adı iyelik ilgisiyle bağlanarak oluşturulur. Böylece kamu hizmeti gören yol, bina, semt, cadde, sokak, kurum ve kuruluşların değerli şahsiyetlerin adıyla bilinmesi sağlanmaktadır: *Atatürk Bulvarı, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tahsin Banguoğlu Öğrenci Yurdu, Lenin Müzesi, Miraç Apartmanı, Şehit Cengiz Topel Mahallesi, Bağdat Caddesi, Beyazıt Meydanı, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, Afyon Kocatepe Üniversitesi...*

Şayet kamuya hizmet veren yol, bina, çeşme, tiyatro, üniversite, okul vb. yerler, gerçekten sözü edilen kişi tarafından ortaya konmuş ve/veya hizmete sokulmuş ise bu tamlama gerçekte var olan bir ilgiyi veya aitliği belirtmek amacıyla oluşturulduğu için '*b. Tamlananın aitliğini belirten tamlamalar*' grubunda değerlendirilmelidir: *III. Ahmet Çeşmesi, Süleymaniye Camii, Fatih Külliyesi, Ali Emiri Kütüphanesi, Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu, Saracoğlu apartmanı* gibi.

b. Mevcut İlgiyi Belirten Tamlamalar: Bu gruptaki tamlamalar, bir varlık adı ile o varlığın gerçekte ilgili olduğu başka bir varlık adının iyelik ilgisiyle birbirine bağlanmasından oluşur. Bu tür tamlamalar, iyelik ekli ögede belirtilen varlığın, ilgi hâlindeki ögede belirtilen varlıkla ilgili veya ona dair olduğunu ifade eder.

Bu kelime grupları iki varlık arasında ilgi kurmak amacıyla değil, bir varlığın gerçekte başka bir varlıkla herhangi bir şekilde ilgili olduğunu belirtmek amacıyla oluşturulmuş kelime gruplarıdır. Bunların çoğu, günlük dilde bir tür veya kavram adı olarak kullanılmaktadır.

⁸³ Abdullah Ramiz Paşa, *Emsile-i Türkiye*, Hazırlayın: Emir İçem İdben, TDK yayınları, Ankara 1999, s. 16.

⁸⁴ Midhat Sadullah Sander, *Tatbikatlı Türkçe Gramer Dersleri*, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1934, s. 59-60.

Bu sözcüklerin bir kısmı dil bilgisinde birleşik sözcük olarak değerlendirilmektedir: *kahve makinesi, uyumak arzusu, Ermeni meselesi, ekmek bıçağı, kurtuluş ümidi, ifade arızaları, çalışma kabiliyeti, hazır ol vaziyeti, tuz gölü, “İşten artmaz dışten artar.” atasözü, “Ne olur ne olmaz” düşüncesi, “Yaşa, var ol!” sesleri, aşk rüyası, coğrafya ilmi, çiçek bahçesi, deniz tutması, fen fakültesi, kaza yeri, kurtulma ümidi, mensubiyet kavramı, taş ocağı* gibi.

Bu gruptaki tamlamalardan bazıları bir varlık ile o varlığın yaptığı iş arasındaki ilgiyi ifade etmek amacıyla oluşturulmuştur: *posta güvercini, cırcır böceği, guguk kuşu, alarm düğmesi, servis otobüsü, uyku ilâcı, güvenlik güçleri* gibi.

Bazı tamlamalar ise bir varlık ile o varlığa bağlı olarak yapılan iş arasındaki ilgiyi belirtmek amacıyla oluşturulmaktadır: *oyun salonu, şikayet kutusu, üretme çiftliği, yayın evi, yazı tahtası, karalama defteri, giriş kapısı* gibi..

Bazı araştırma merkezleri, daire ve bürolara, yapılan işten dolayı ilgili olduğu kişi ya da kavramın ismi verilerek bu ilgi isim tamlaması biçiminde ifade edilmiş olur: *Atatürk (ii) Araştırma Merkezi, Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi, Türk Dil kurumu, Yahya Kemal Enstitüsü* gibi.

3. Bölüm ve Kısım Bildiren Tamlamalar

a. Bir Bütünün Bölümünü Belirten Tamlamalar: Bu gruptaki tamlamalar, küçük, büyük birimlerden oluşan daha büyük bir bütünün bölümünü ya da bölümlerini ifade etmek amacıyla oluşturulur⁸⁵.

Bu tamlamalarda ilgi hâlindeki öge bütünlüğü, iyelikli öge ise bu bütüne mensup olan bölümü belirtir. *Masanın ayağı, kitabın sayfaları, radyonun düğmesi, evin odaları, kapının kolu, bankanın kasası, tencere kapağı, bisikletin tekerlekleri* gibi. Ancak bazı durumlarda bütünün adı bilindiği için onu söyleme ve yazma gereği duyulmaz. Bu durumda bölüm belirten öge müstakil bir tamlama gibi görünebilir: *“Türkiye Cumhuriyeti Devleti Sağlık Bakanlığı”,* tamlaması sadece *“Sağlık Bakanlığı”* biçiminde söylenebilmektedir. *“Eminönü Belediye Başkanlığı”* tamlaması bu bölgede sadece *“Belediye Başkanlığı”* biçiminde söylenebilmektedir. Hatta bu tür adlandırmalar, bina içinde daha da kısaltılarak *“Başkanlık”* biçiminde yazılıp söylenmektedir. Resmî evraklarda bu tamlamaların eksiksiz yazılmasına dikkat edilir:

(...) belediye başkanlığı, (...) Karşıyaka Köyü Muhtarlığı, (...) idarî işler şubesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Adalet Bakanlığı, (...) Ulaştırma Bakanlığı, Amerika Birleşik Devletleri Ankara Büyükelçisi, (...) Ankara Valiliği, İngiltere krallığı gibi, İzmir körfezi, (...) tabur komutanlığı...

b. Bir Bütünün Kısımlarını Belirten Tamlamalar: Bu gruptaki tamlamalar, bir bütünü oluşturan kısmı veya kısımları belirtmek amacıyla oluşturulmaktadır. İlgili hâlindeki öge, bütünün kendisini, iyelikli öge ise bu bütünün kısmını veya kısımlarını belirtir: *tencerenin dibi, yol kenarı, sayfanın sonu, işin başı, avuç içi* gibi.

Bir bütünde yer alan kısımlar, kendi içinde bir bütünlük göstermediği için bir bütüne ait kısmı veya kısımları ifade eden tamlamalarda eksiltme olmaz: *deniz kenarı, duvar dibi, koltuk altı, pencerenin önü, taş parçası, dağ başı, ırmağın kıyıları, masanın üstü, şehir içi, şehrin girişi, sırt üstü, göz önü, pınar başı, işin içi, yolun sonu, evin dışı, iğnenin deliği* gibi.

⁸⁵ Bu açıklamalarda “bölüm” sözcüğü, bir bütünü oluşturan ögeler; “kısım” sözcüğü ise bir bütünden ayrı düşünülemeyen ve ondan soyutlanamayan parça anlamında kullanılmıştır.

Televizyonun düğmesi, pencerenin camı, araba lastiği, odanın kapısı : bölüm ifade etmektedir.

Televizyonun içi, pencerenin önü, arabanın arkası, odanın tabanı: kısım ifade etmektedir.

Bu kelime grupları nicelik belirtmek amacıyla da oluşturulabilir. Çünkü bir bütünün ifade edilmek istenen kısmı sayısal bir anlam ifade edebilir: ayın onu, gece yarısı, kumaşın metresi, patatesin kilosu, arkadaşların birkaçı, çocukların ikisi, insanların çoğu, yolcuların üçü gibi.

4. Benzerlik Bildiren Tamlamalar

Bu gruptaki tamlamalar, bir şeyin başka bir şeye benzediğini ifade etmek amacıyla oluşturulmaktadır. Eski dil bilgisi kitaplarında bu tür tamlamalara ek alıp almamasına bakılmadan “*izâfet-i teşbihîyye*” denilmiştir. Benzerlik ifade etmek amacıyla oluşturulan tamlamalar, iki gruba ayrılabilir:

a. Ekli Tamlamalar: Tamlamayı oluşturan öğelerden iyelikli öge bir varlığı, ilgi hâlindeki öge ise bu varlığın benzediği başka bir varlığı belirtir: *keten helvası, tespih böceği, fincan böreği, parmak üzümü, ekmek ayvası, sigara böreği, dülger balığı, kalkan balığı, tayyare böceği* gibi.

b. Eksiz Tamlamalar: Bu tamlamalarda ikinci öğede iyelik eki bulunmamaktadır. Benzeyen varlık ikinci öğede, kendisine başka bir şey benzetilen varlık ise birinci öğede belirtilmektedir. Bu nedenle bu tamlamalarda anlam geriye doğru değil, iyelik gruplarının aksine ileriye doğrudur.

Eski dil bilgisi kitaplarında bu tür tamlamalara da “*izâfet-i teşbihîyye*” denilmiştir: “86- *İzâfet-i teşbihîyye: Terkîb-i izâfîyi teşkil eden kelimelerden biri diğerine teşbih olunan terkiblere izâfet-i teşbihîyye denir: ekmek ayvası gibi*”⁸⁶

Bu kelime grupları söz sanatları içinde de değerlendirilmektedir. Benzetmenin iki temel ögesi (benzeyen ve kendisine benzetilen) kullanılarak oluşturulan bu gruptaki tamlamalara “*teşbih-i belîğ*” denmektedir: *gül yanak, karga burun, kepçe kulak, aslan asker, zeytin göz, çelik irade, demir yumruk, inci diş, kiraz dudak, kömür göz, melek kız, pala bıyık, servi boy, sırma saç, şeytan adam, tilki adam, tunç bilek, elma yanak, gül dudak, ay yüz* gibi.

5. Nitelik Bildiren Tamlamalar

Bu grupta yer alan tamlamalar, bir varlığın niteliğini, kendi cinsinden olan öteki varlıklardan farklı olan yönünü belirtmek amacıyla oluşturulmaktadır.

Nitelik bildiren isim tamlamaları, iki gruba ayrılır:

a. Birinci Ögeye Yönelik Olanlar: Bu tür isim tamlamaları, ilgi hâlindeki ögenin anlamını ve konumunu açıklamak, onu bilinir kılmak için oluşturulmaktadır. İyelik ekli öge açıklayıcı, bir öge konumunda bulunmaktadır.

Bu gruplar, iyelik ekli ögenin işlevine göre iki bölüme ayrılabilir:

1. Özellik Belirten Tamlamalar: Bu gruba giren tamlamalar, bir ad ve o adın ne anlama geldiğini belirten ikinci bir adın iyelik ilgisi içinde birbirine bağlanmasından oluşmaktadır. Bu tamlamalarda, esas olan iyelik ekli öge değil, ilgi hâlindeki birinci öğedir. İyelik ekli öge (tamlanan), ilgi hâlindeki ögenin (tamlayan) ne anlama geldiğini, gerçekte nasıl bir varlık olduğunu veya işlevinin ne olduğunu belirtme görevinde kullanılır: *kelaynak kuşu, tüberküloz hastalığı, örenkale köyü* gibi.

İlgi hâlindeki öğede belirtilen varlığın gerçekte ne olduğu ve ne anlama geldiği biliniyor ise onun açıklayıcısı durumunda olan iyelik ekli öge kullanılmamakta, yalnızca ilgi hâlindeki öge kullanılmaktadır: “*Huzur romanını okudum.*” cümlesinde “*roman*” sözcüğü açıklayıcı bir öğedir. Şayet

⁸⁶ Midhat Sadullah, 1910: 43-44.

“Huzur”un bir roman olduğu biliniyorsa bu cümle “Huzur’u okudum.” biçiminde söylenir. Şu hâlde bu tamlamadaki “roman” sözcüğünü açıklayıcı bir öge olarak değerlendirmek gerekir.

“Kızılırmak nehri” biçiminde bir tamlama oluşturulmaz; çünkü birinci ögenin bünyesindeki “ırmak” sözcüğü gerekli bilgiyi vermektedir. Fakat “Tuna nehri” tamlamasında “Tuna”nın bir nehir olduğunu açıklayan bir ögeye ihtiyaç vardır. “Nehir” sözcüğü iyelik ekli olmasına rağmen burada aitlik değil, özellik belirtmektedir. Bu tamlamayı oluştururken “Tuna” sözcüğünün ne anlama geldiğinin bilinmemesi endişesi vardır. Bu endişe bizi, “nehir” sözcüğünü açıklayıcı bir öge olarak kullanmaya zorlamaktadır. Aynı şekilde “Dikyamaç Sokağı”, “Karaman İli”, “Van İli”, “Van Gölü” gibi yer adlarında, “migren hastalığı”, “yusuçuk kuşu”, “Katrina Kasırgası” gibi değişik kavramların adlandırılmasında birinci ögede belirtilen varlığın gerçekte ne olduğu açıklama düşüncesi etkili olmaktadır.

Örnekler çoğaltılabilir: *aşk ateşi, şeker hastalığı, sedef hastalığı, Çiçekli köyü, zambak çiçeği, Huzur romanı, Selâmsız Kasabası, Ayşe arkadaşımız, Mehmet Hoca, Nilüfer Hatun, Mutlu Bey / Mutlu Hanım, Halk tabakası, Tan gazetesi, Vakıf gazetesi, Eskişehir ili, Gürün kasabası, Toros dağları, kirpik oku, iki bin yılı, su haznesi, silâh gücü, İslâm dini, Tasavvuf inancı, Romantizm akımı, Halep şehri, nisan ayı, kaş hançeri, şüphe kurdu, kıskançlık hissi, kanser hastalığı, pönömoni hastalığı, Mehmet Ağa, alçı taşı, Mahmut Paşa, Ahmet Efendi, hüznün ummanı, üzüntü deryası, sevinç şimşeği, üzengi kemiği* gibi.

2. Niteleyen Tamlamalar: Bu kelime grubu, bir ad ile o adın özelliğini belirten, daha çok sıfat karakterli başka bir sözcüğün iyelik sistemi içinde birbirine bağlanmasından oluşur. Bu ime grubunda özelliği belirtilmek istenen asıl öge, ilgi hâlinde bulunan ögedir. İyelik ekli öge; nitelik, özellik belirten yardımcı öge durumundadır. “Abdullah yaramazı, Rıza keratası, Fatma biçaresi gibi tamlamalara lâfızca isim tamlaması, (izâfet-i lâfziyye) denir”⁸⁷.

Bu başlık altında gösterdiğimiz kelime grupları sıfat tamlamasının ters çevrilerek iyelik sistemine sokulmuş biçimlidir: *ekmeğin çitiri, etin kızarmışı, Ali çapkını, Hasan haydudu, hayvanın yırtıcısı, hikâyenin en korkuncu, insanın güzeli, Niyazi edepsizi, kapıcı aptalı, kayısının âlâsı, elmanın irisi, evlâdın hayırlısı, kazancın helâli, komşunun iyisi, sözün doğrusu, Nemci zamparası, Kerim aptalı, arkadaşın kötüsü, çiçeğin güzeli, adamın cahili* gibi.

b. İkinci Ögeye Yönelik Olanlar: Bu grupta gösterilen tamlamalar ise iyelik ekli ögenin bir yönünü veya belirgin bir özelliğini bildirmek amacıyla oluşturulmuş kelime gruplarıdır. Bu gruplar, ek alıp almamalarına göre iki bölüme ayrılabilir:

1. Ekli Tamlamalar: Bir varlığın diğerlerinden ayrılan yönünü ve/veya özel durumunu belirtmek için sıfattan başka ögelere de gerek duyulabilir. Çünkü bir varlığın belirtilmek istenen özelliği, bir sıfatla ifade edilecek türden olmayabilir veya düşünülen özelliği karşılayacak bir sıfatımız bulunmayabilir. Örneğin, bir varlığın ait olduğu veya ilgili olduğu başka bir varlığı, bu varlık için önemli bir farklılık ve bu iyelik ilişkisini onun için ayırıcı bir özellik olarak görüyor olabiliriz. “ana yüreği” tamlamasında “yürek” sözcüğünün “ana” sözcüğü ile olan iyelik ilişkisi onun için ayırıcı bir özellik olarak görülmüştür. Bu tamlamada ilgi hâlindeki öge, iyelik ekli ögenin ayırıcı bir yönünü belirtmektedir. Derin yapıda “ana” sözcüğü, “yürek” kavramının, duygusal inceliğini, hassasiyetini ve şefkâtini belirten bir sıfat görevindedir.

Bir varlığın ötekilerden ayrılan ötekilerden farklı olan yönü her zaman onun büyüklüğü-küçüklüğü, iyiliği-kötülüğü veya ağırlığı-hafifliği değildir. Onun bir başka bir varlığa ait olması, aynı zamanda onu diğerlerinden ayıran bir özelliktir. Yani bir varlığın başka bir varlığa ait olması, onun kendi

⁸⁷ Bilgegil, 1984:117-118.

cinsinden olan öteki varlıklardan ayrılan en önemli özelliği olabilir. Bu durumda bir isim tamlamasındaki ilgi hâlinde bulunan öge, iyelik ekli ögenin belirleyici bir özelliğini ifade edebilir.

“- *İzâfet-i beyâniyye, muzâfın nev’ini ve aslını ya’ni neden yapılmış olduğunu beyan eder. Meselâ dut ağacı, gül kurusu. Bu misâllerde muzâfın nev’i beyan ediliyor. Altun taş, gümüş desti. Bu misallerde muzâfın aslı beyan ediliyor.*”⁸⁸

Örneğin, “*zeytin yeşili*” tamlaması, iyelik ekli bir isim tamlamasıdır; fakat aitlik-mülkiyet değil, yeşil rengin bir tonunu belirtmektedir. Burada ilgi hâlindeki “*zeytin*” sözcüğü, iyelik ekli ögede belirtilen varlığın (yeşilin) bir tonunu, belirtmek amacıyla kullanılmıştır ve anlam bakımından iyelik ekli ögenin sıfatı konumundadır. Bu durum karşısında “*zeytin*” sözcüğünün isim görevinde kullanıldığını söyleyemeyiz. Aynı zamanda isim olma özelliğini yitirdiğini de söyleyemeyiz. Bu anlam ilişkisini ancak isim tamlamalarının da nitelik belirtme yeteneği ile açıklayabiliriz. “*İzâfet-i beyâniye tesmiye olunan terkipler terkîb-i vasfî sınıfına idhâl edilebilir. Çünkü izâfet-i beyâniye olan ‘çam ağacı’ terkîbindeki çam kelimesi ağaç kelimesinin nev’ ve cinsini beyan eylediği cihetle sıfat makamında telâkki olunarak bu terkîb dahi terkîb-i vasfî i’tibâr olunabilir.*”⁸⁹

Bu tamlamalarda iyelik ekli ögede belirtilen varlık veya kavram bir tür adı olduğu için, genel ve çok anlamlı bir ad durumundadır. Birinci ögenin fark ve/veya özellik belirtmek niyetiyle kullanılması tamlamanın doğal bir özelliği olarak görülmelidir: *taş fırın ekmeği, sera domatesi, küp tarhanası, kargo uçağı, tatlı su balığı* gibi.

Örnekler çoğaltılabilir: *ana şefkati, anne sevgisi, göz kararı, asker alayı, balkon sefası, boya kalemi, bulgur pilavı, çimen yeşili, çocuk akli, çocuk uykusu, , dikiş iğnesi, erkek eldiveni, fabrika işçisi, fikir adamı, gazete anketi, iğne dikişi, inci dizisi, kalem kazancı, kardeş sevgisi, ölüm döşeği, kız çocuğu, köy düğünü, taş fırın ekmeği, meşe ormanı, hatip edası, hudut köyü, ders kitabı, okuma kitabı, ayva sarısı, deniz mavisini, köy hayatı, kuş sürüsü, yük arabası, kargo uçağı, vatan sevgisi, yazı kalemi, yazı masası, ilk yardım çantası, yıldırım hızı, elektrik direğ* gibi..

2. Eksiz Tamlamalar: Bu gruptaki tamlamalar, bir adın, başka bir ada kuruluş eki almadan bağlanmasıyla oluşmaktadır. Bu gruptaki tamlamalar, hem eski dil bilgisi kitaplarında hem de 1932’den sonra yazılan dil bilgisi kitaplarında isim tamlamaları içinde değerlendirilmiştir: “*Üçüncü şekil izâfetlerde muzâfun-ileyh olan kelime muzâf olan şeyin neyden yapıldığını bildirir. Bakır tas, elmas yüzük, pırlanta küpe gibi terkipler böyledir.*”⁹⁰

Ek almadan iki ismin oluşturduğu kelime grupları, yeni dil bilgisi kitaplarından bazılarında da isim tamlaması konusunda ele alınmıştır: “*İki adın tamlayan eki ve tamlanan eki almadan anlam bakımından birbirine bağlanması, takısız tamlamayı meydana getirir.*”⁹¹ Bu tür tamlamalarda birinci öge (tamlayan) her ne kadar sıfat gibi niteleme göreviyle kullanılmış ise de isim özelliğini yitirdiğini söyleyemeyiz. Bu durum, Türkçede adların da niteleme görevinde kullanıldığını göstermektedir. Bazı yazarlar, bu tip tamlamaların Türkçede yaygın olarak kullanıldığı görüşündedirler: “*Genellikle, Türkçede takısız tamlama örneği olarak ‘taş köprü’, ‘gümüş tepsi’, ‘demir kapı’ gibi tamlamalar gösterilir. Hâlbuki dilimizde takısız tamlama örnekleri en az öteki tamlama örnekleri kadar çoktur: baş köşe, hayal şehir, devlet baba, Doğu Anadolu, parmak çocuk, erkek misafir, badem göz vb.*”⁹² .

⁸⁸ Bedros Zeki, 1310: 7.

⁸⁹ Hasan Şefik, 1307: 20.

⁹⁰ Sander, 1934: 59-60.

⁹¹ Hatiboğlu, 1972:18.

⁹² Hatiboğlu, 1972:18.

Bu kelime gruplarını benzerlik bildiren kelime gruplarından ayrı düşünmek gerekir; çünkü bu gruptaki tamlamalarda açık veya kapalı bir benzetme söz konusu değildir. Bu kelime grupları bir varlığın özelliğini bildirmek amacıyla oluşturulmaktadır: *çoban Hasan, Türk beyler, Türk kayıkçı* gibi..

Şehzade Mustafa, bayan terzi, Bulgar marangoz, erkek kardeş, halı seccade, hayal şehir, köşe daire, ön kapı, sağ el, son durak, yukarı mahalle, kadın doktor gibi..

Bu kelime gruplarını benzetme ve ürün (istihsal) bildiren tamlamalardan ayrı düşünmek gerekir. Tek başlık altında birleştirmek yerine anlam farklılıklarına göre gruplandırıp incelemek daha doğru olabilir.

hayal şehir, köşe daire : nitelik
elma yanak, servi boy: benzetme
ağaç kaşık, bakır kap: istihsal

6. Sebep Bildiren Tamlamalar

Bu gruptaki tamlamalar, bir durum, bir olay veya bir düşünce ile başka bir durum, olay veya düşünce arasındaki sebep-sonuç ilişkisini belirtmek amacıyla oluşturulmaktadır. Tamlamada ilgi hâlinde olan öge, sebebi, iyelik ekli öge ise bu sebebe bağlı gelişmeyi belirtir. Bu tür tamlamalarda asıl belirtilmek istenen kavram iyelik ekli ögedir, ilgi hâlindeki öge, açıklayıcı olarak görev almaktadır: *aşk cinayeti, deprem korkusu, çocuk yardımı, para delisi, uyuşturucu bağımlısı, şöhret düşkünü, sel felaketi, “güle güle oturun” ziyareti, “düşerim” korkusu, şöhret budalası, ölüm korkusu, su sıkıntısı, geçim derdi, kuraklık tehlikesi* gibi.

7. Eylem İlgisi Bildiren Tamlamalar

Bu gruptaki tamlamalar, bir varlık ile eylem arasındaki ilişkiyi belirtmek amacıyla oluşturulmaktadır. İlgi hâlindeki öge, bir varlık adı, iyelik ekli öge ise bir eylem adıdır. Varlık, belirtilen eylemi gerçekleştirme veya gerçekleştirilen eylemden etkilenme konumunda olabilir. Varlıkla eylem arasındaki bu ilişki eylem adının bünyesindeki çatı ekinden anlaşılır. Eylem ilgisi bildiren tamlamalar, varlık-eylem ilişkisine göre ikiye ayrılabilir:

a. Özne-Eylem İlgisi Bildirenler: Bu tamlamalarda, ilgi hâlindeki öge eylemi gerçekleştiren varlığı (özneyi), iyelik ekli öge varlığın gerçekleştirdiği eylemi belirtir: *karga yürüyüşü, kartal bakışı, keklik sekişi, kuş uçuşu, çocuğun yürüyüşü, havanın bulutlanması, yağmurun yağması, kar yağışı, ölü bakışı, aslan kükremesi, perşembenin gelişi, horozun ötmesi, köpek havlaması, Ali'nin dediği, kimsenin bilmediği, babamın tanıdığı, annemin gönderdiği, onun okuması, Dünyanın dönüşü* gibi.

b. Nesne-Eylem İlgisi Bildirenler: Bu tamlamalarda, ilgi hâlindeki öge gerçekleştirilen eylemden etkilenen varlığı (nesneyi), iyelik ekli öge ise başkaları tarafından gerçekleştirilen eylemi belirtir. Bir isim fiil veya sıfat fiil yapısında olan iyelik ekli öge, bünyesinde edilgenlik eki (-l-, -n-) bulundurur: *füzenin atılması, meclis başkanın seçilmesi, ödevin yapılması, futbolun oynanışı, suyun kaynatılması, paramın kazanılması, antlaşmanın imzalanması, bankanın soyulması, kitabın yazıldığı, ağacın kesildiği, Ekrem'in şehit edilişi, çocuğun kaçırılması, mektubun yazılması, Bağdat'ın bombalandığı* gibi.

8. Tür Bildiren Tamlamalar

Bu gruba giren tamlamalar iki adın iyelik ilgisiyle bağlanmasından oluşmaktadır. Bu adlardan birincisi ikinci ögede belirtilen varlığın ilgili, ait veya mensup olduğu başka bir varlığı belirtmektedir. Bu gruba giren tamlamaların, “*iyelik / aitlik bildiren tamlamalar*”dan farklı yönü, bu gruptakilerin bir tür adı

olmasıdır: *elma ağacı, şeker pancarı, ipek böceği, ateş böceği, meşe ağacı, kadın kısmı, erkek milleti, kır çiçeği, çınar ağacı, süs köpeği, kıl keçisi, kutup ayısı, tiftik keçisi, bal arısı* gibi.

Bu tamlamalar sosyal, yöresel veya ulusal niteliği olan türün adı da olabilir: *Türk kahvesi, Türkmen halısı, Arap atı, İngiliz tayı, Japon gülü, Alman markı, halk edebiyatı, Antep fıstığı, Amasya elması, Afyon kaymağı, kanlıca yoğurdu, Çengelköy hiyari, Şuhut patatesi, Uşak halısı, Rus salatası, Türkmen kilimi, Yörük ayranı, Bursa şeftalisi, Rize çayı, Güney Kore kaplamı, Bağdat hurması, Acem halısı* gibi.

9. Ürün (İstihsal) Bildiren Tamlamalar

Bu grupta gösterilen tamlamalar, bir varlığın hangi varlıktan elde edildiğini (üretim / istihsal) belirtmek amacıyla oluşturulmaktadır. Tamlamanın birinci ögesi bir varlığı, ikinci ögesi ise bu varlıktan elde edilen başka bir varlığı belirtir. Bu gruplar, ikinci (tamlanan) ögenin ek alıp almamasına göre iki bölüme ayrılır:

a. Ekli Tamlamalar: Bu kelime gruplarında ikinci öge iyelik eki alır. Bu ek elde edilen varlığın birinci ögede belirtilen ana maddeyle ilgili olduğunu belirtir: *domates salçası, mısır unu, elma marmeladı, üzüm pekmezi, nar şurubu, biber dolması, yaprak sarması, kabak tatlısı, pirinç pilavı, zeytin ezmesi, vişne reçeli, ayva kompostosu* gibi.

b. Eksiz Tamlamalar: Bu gruptaki tamlamalar da ikinci ögede belirtilen varlığın hangi maddeden elde edildiğini belirtir. Ancak bu tamlamalarda iyelik eki yoktur. Bu durum, birinci ögenin ad olarak değil, sıfat olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşündürülebilir. Bu düşüncenin doğruluğunu veya yanlışlığını kanıtlamaya çalışmak yerine bu kelime gruplarını adların oluşturduğu başka bir tamlama türü olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olabilir.

Bu tür kelime gruplarına “*eksiz tamlama*” ya da “*takısız tamlama*” demek yanlış bir adlandırma olmaz: *deri çanta, demir kapı, ahşap ev, cam kavanoz, çelik tencere, bakır levha, hasır koltuk, altın yüzük, bakır kap, ipek entari, ipek mendil, demir kafes, kâğıt para, keten pantolon, mermer saray, kuzu haşlama, ağaç köprü, tahta masa, ceviz sandık, taş köprü, asfalt yol, yün çorap, gümüş gerdanlık* gibi.

10. Zaman Bildiren Tamlamalar

Bu grupta değerlendirilen tamlamalar, bir olayın gerçekleşme zamanını veya bir durumun içinde bulunduğu zaman dilimini belirtmek amacıyla oluşturulmaktadır. Tamlamayı oluşturan öğelerden ilgi hâlindeki öge; bir zamanı, iyelik ekli öge ise bu zamanda gerçekleştirilen eylemi veya bu zamanla ilgili olan bir durumu belirtir. Bu bakımdan öğelerin arasında bir iyelik ilgisi de bulunmaktadır. İyelik belirten bütün kelime gruplarında olduğu gibi bunlarda da anlam geriye dönüktür: *sabah kahvaltısı, öğle arası, gece dersleri, zamane gençleri, çay saati, beş çayı, ikindi çayı, akşam yemeği, kaza anı, akşam saatleri, kış soğukları, yaz meyvesi, öğle üzeri, yemek vakti, gece işi, bayram ziyareti, kiraz mevsimi, yaz tatili, cinayet gecesi, bahar yağmurları, yaz sıcakları, öğle uykusu, iş günü, evlenme yıldönümü, doğum günü, hareket saati, sabah mahmurluğu, gece yolculuğu* gibi.

11. Mecazlı (Deyimleşmiş) Tamlamalar

Deyimler yapı bakımından değişiklik gösteren kelime gruplarıdır. Bunlardan bazıları isim tamlaması biçimindedir. “*Asıl anlamından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler duygu ve düşüncelerimizi, başka bir söyleyişle, dikkat çekecek bir ifade ile, komprime hâlinde anlatan isim, sıfat, zarf, basit fiil ve birleşik fiil görünüşlü gramer şekilleridir.*”⁹³ Deyimleşmiş

⁹³ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş, kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 706.*

sözler içinde iyelik ekli kelime grupları da önemli bir yer tutmaktadır. Bu gruptaki tamlamalar, mecazî anlamda kullanıldığı için grubu oluşturan ögeler arasındaki anlam ilgisi belirgin ve mantıklı olmayabilir. Zaten bu kelime gruplarının çoğu temel anlamıyla düşünüldüğünde mantığımızı uymamaktadır: *bit yeniği, ayak üstü, tuz ekmek hakkı, devlet kuşu, ne oldum delisi, talih güneşi, ayak altı, edep dışı, göz nuru, anam südü, isyan bayrağı, ümit ışığı, adam evladı, akıl hocası, can kulağı, gönül avcısı, gönül penceresi, hasret ateşi, lâf salatası, namus borcu, ömür törpüsü, ümit ışığı, yüz karası, baş belâsı* gibi.

12. Belirsizlik Bildiren Tamlamalar

Bu gruptaki tamlamalar bir varlığın belirsizliğini ifade etmek veya bir varlığın kimliğini belirsiz yapmak amacıyla oluşturulmaktadır. İlgi hâlindeki öge, bir varlığı belirtme, iyelik ekli öge ise söz konusu varlığı belirsiz hâle getirme görevindedir. İkinci öge birinci ögenin belirsizliğini ifade eden sıfat konumundadır. Bu bakımdan bu kelime grupları da ters çevrilmiş ve belirsizlik ifade eden sıfat tamlaması biçimindedir: *padişahın biri, adamın biri, arkadaşın biri, bunların hepsi, cariyenin biri, çobanın biri* gibi.

Birinci unsuru düşürülmüş bazı ad tamlamaları da bu grupta değerlendirilebilir: *birisi / biri, kimisi / kimi, hepsi / hepsi, hiçbirisi / hiçbirisi*...Araştırmalar derinleştirilince bu bölümle ilgili alt başlıkların sayısı da artabilir.

13. Kalıplaşmış Tamlamalar

Bu gruptaki tamlamalar, tek sözcük hâline geldiği için birleşik kelime olarak değerlendirilen kelime gruplarıdır. Dil bilgisi kitaplarında bunlara “*birleşik kelime*” denmektedir. “*Birleşik kelime, herhangi bir kelime grubunun kelimelerinin tek bir kelime hâlinde birleşmesiyle ortaya çıkan unsurdur...birleşik kelime, birleşmiş bir isim tamlaması olabilir: hanımeli, ayakkabı, yüzbaşı, kahverengi, cumartesi...*”⁹⁴. Bu tamlamalardan bazılarında ilgi hâlindeki öge, bazılarında ise iyelik ekli öge temel anlamını kaybetmemiştir. Bu özelliklere bakarak bu tür tamlamaların varlıklar arasındaki benzerlik, mensubiyet veya iyelik ilişkisi dikkate alınarak oluşturulduğunu düşünebiliriz. Bu gruptaki tamlamalar kendi içinde alt gruplara ayrılabilir:

a. Bitki İsimleri: *keçiboynuzu, hanımeli, aslanağzı, kaynanadili, deve diken, kuşburnu* gibi.

b. Hayvan İsimleri: *karafatma, danaburnu, şeytaniğnesi* gibi.

c. Yer İsimleri: İki adın iyelik ilgisiyle bağlanmasından oluşan ve birleşik kelime hâline gelmiş yer adları, bu grupta değerlendirilebilir: *Marmara Denizi, Bozok Yaylası, Konya Ovası* gibi.

Bu tamlamalardan bazıları, uzun süre sonra kalıplaşarak tek sözcük hâline gelmiştir: *Kuşadası, Boğaziçi, İnönü, Adapazarı, Hanönü* gibi.

Bu tamlamalardan bazılarının sonundaki iyelik eki de düşürülmüştür: *Dolapdere, Ceylanpınar, Topkapı, Arnavutköy* gibi.

ç. Eşya İsimleri: *kol saati, buzdolabı, çamaşır makinesi, yel değirmen, ayakkabı* gibi.

d. Organ İsimleri: *âdemelması, köprücük kemiği, diz kapağı* gibi.

e. Yiyecek İsimleri: *bülbül yuvası, kadınbudu, kazandibi, avuk göğsü* gibi.

....

⁹⁴ Ergin, 1983 : 385.

Bu konuya yeni başlıklar eklenebilir: *uluslar arası, balmumu, kahverengi, ebemkuşağı, kuşpalazı* gibi.

Yazım kılavuzlarında kelimelerin bitişik ve ayrı yazılmasında esas alınacak özellikler değişiklik göstermektedir. Bu gruptaki azı birleşik kelimeler, TDK Yazım Kılavuzunda ayrı yazılmaktadır: *deve kuşu, deve dikenî, arap sabunu* gibi.

Kaynaklar

- Abdullah Râmiz Paşa, **Emsile-i Türkiye**, (Hazırlayan: Emir İchem İdben), TDK Yayınları, Ankara 1866.
- ADALI Oya, **Türkiye Türkçesindeki Biçimbirimler**, TDK Yayınları, Ankara 1979.
- AĞIRGÖL Akif ve ÖZKAN Cafer, **Kaynak Dilbilgisi**, İstanbul 1989.
- EMRE Ahmet Cevat, **Türkçe Sarf ü Nahv**, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1926.
- EMRE Ahmet Cevat, **Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Lâyiha**, Birinci Cilt, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Ahmet Rasim, **Muhtasar Sarf-ı Türkî**, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1306.
- AKSAN Doğan, **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, DTCF Yayınları, Ankara 1978.
- AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil, Genel Hatlarıyla Anlam Bilimi**, C.II, TDK Yayınları, Ankara 2000.
- ATABAY Neşe, Kutluk İbrahim ve ÖZEL Sevgi, **Sözcük Türleri**, TDK Yayınları, Ankara 1983.
- ATABAY Neşe, ÖZEL Sevgi ve ÇAM Ayfer, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, TDK Yayınları, Ankara 1981.
- BANGUOĞLU Tahsin (1986), **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- BAŞMAN Avni, **Dilbilgisi**, MEB Yayınları, Ankara 1952.
- BEDROS Zeki, **İlâveli Sarf-ı Osmânî**, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1310.
- BİLGEGİL Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984.
- DEMİR Tufan, **Türkçe Dilbilgisi**, Kurmay Yayınları, Ankara 2004.
- DEMİRAY Kemal, **Dilbilgisi (Lise I,II)**, 2. cilt, Ankara 1956.
- DENY Jean, **Türk Dili Grameri, Osmanlı Lehçesi**, (Çeviren: Ali Ulvi Elöve), MEB Yayınları, İstanbul 1947.
- DİZDAROĞLU Hikmet, **Tümce Bilgisi**, TDK Yayınları, Ankara 1976.
- EDİSKUN Haydar, **Türk Dil Bilgisi**, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1988.
- EDİSKUN Haydar ve DÜRDER Baha, **Örnek Dilbilgisi**, Remzi Kitap Evi, İstanbul 1991.
- EMRE Ahmet Cevat, **Türk Dil Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1945.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, **Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998.
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983.
- GENCAN Tahir Nejat, **Dilbilgisi, (Lise I, II, II)**, Kanaat Yayınları, İstanbul 1978.
- GENCAN Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, Ayraç Yayınları, Ankara 2001.
- GÜLENSOY Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Halit Ziya, **Kavâid-i Lisân-ı Türkî**, Matbaa-yı Osmaniye, İstanbul 1302.
- Hasan Şefik, **Sarf-ı Türkî**, Mahmud Bey Matbaası, Dersadet 1307.
- HATİBOĞLU Vecihe, **Türkçenin Sözdizimi**, TDK Yayınları, Ankara 1972.
- HENGİRMEN Mehmet, **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yayın Evi, Ankara 1995.
- Hüseyin Cahid, **Türkçe Sarf ü Nahv**, Matbaa-yı Ahmed İhsan, Dersadet 1324.
- İbrahim Nemci **Türkçe Gramer**, Birinci Kısım, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933.
- İbrahim Nemci **Türkçe Gramer**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1929.
- KAHRAMAN Tahir, **Çağdaş Türkiye Türkçesinin Dilbilgisi**, Ankara 1996.
- KARAHAN Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- KARAÖRS M. Metin, **Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri**, Erciyes Üni. Yay. Kayseri 1993.
- KOÇ Nurettin, **Yeni Dilbilgisi**, İnkılâp Kitap Evi, 3. Baskı, İstanbul 1990.
- KORKMAZ Zeynep, **Grammer Terimleri Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 1992.
- KÜKEY Mazhar, **Türkçenin Sözdizimi**, Kardeş Matbaası, Ankara 1975.
- MAYZEL S. S., “Türk Dilinde İzafet”, (Çeviren: Abdülkadir İnan), **TDAY- Belleten**, Ankara 1957.

- 📖 Mehmet İhsan, **Hülâsâ-yi Lisân-ı Türkî**, Artin Asaduryan Matbaası, Dersadet 1318.
- 📖 Midhat Sadullah, **Mükemmel Yeni Sarf ü Nahv-i Osmânî**, İstanbul 1910.
- 📖 Mihrî **Mutavvel Sarf-ı Osmânî**, Matbaa-yı Nişân Berberyan, Dersadet 1304.
- 📖 Necib Asım, **Mükemmel Sarf ü Nahv-i Osmânî**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1311.
- 📖 ONAN Necmettin Halil, **Dilbilgisi I**, MEB Yayını, İstanbul 1947.
- 📖 ÖZÇELİK Sadettin ve ERTEN Münir, **Türkiye Türkçesi Dilbilgisi**, Diyarbakır 2005.
- 📖 SAFA Peyami, **Okul Grameri El Kitabı**, Cumhuriyet Kitap Evi, İstanbul 1942.
- 📖 SANDER Midhat Sadullah, **Tatbikathı Türkçe Gramer Dersleri**, Kanaat Kitap Evi, İstanbul 1938.
- 📖 SANDER Midhat Sadullah, **Türkçe Dilbilgisi Dersleri (Lise I,II,III)**, İstanbul 1963.
- 📖 TDK, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- 📖 UZUN N. Engin, **Ana Çizgilerle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe**, İstanbul 2000.
- 📖 ÜNAL Recai, "Türkiye Türkçesinde Ad Tamlamalarına Genel Bir Bakış, Gözlemler, Açıklamalar, Sonuçlar" **Türk Lehçeleri ve Edebiyatları**, Haziran 1995.
- 📖 VARDAR Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Kitap Evi, İstanbul 1988.
- 📖 ZEYNELOV Ferhat, **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, (Çeviren: Yusuf Gedikli), Cem Yayın Evi, İstanbul 1993.
- 📖 ZÜLFİKAR Hamza, "Takısız Ad Tamlaması Sorunu", **Türk Dili**, Sayı 523, Ankara 1995.